

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО
ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0132-з
спеціальності: 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
І. О. Мартинов

Керівник: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. п. н.
_____ О. О. Андрющенко

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. п. н.
_____ Л. М. Шульга

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«_____» _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Мартинову Іллі Олеговичу

1. Тема роботи: «Творчий розвиток особистості молодшого школяра засобами мистецтва»

керівник роботи Андрющенко Олена Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної і початкової освіти
затверджені наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 року № 1504-с

2. Строк подання студентом роботи 01 грудня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): проаналізувати сутність ключових понять дослідження; з'ясувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці сучасної початкової школи; схарактеризувати вікові особливості творчого розвитку молодших школярів; визначити вплив мистецтва на творчий розвиток молодших школярів; розробити й обґрунтувати модель творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва; розробити методичний супровід поетапного запровадження моделі в очному та дистанційному форматі освітнього процесу.

5. Перелік графічного матеріалу: 1 рисунок «Модель творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва»

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Андрющенко О.О.	02.03.23 р.	06.04.23 р.
Розділ 1	Андрющенко О.О.	06.04.23 р.	08.06.23 р.
Розділ 2	Андрющенко О.О.	08.06.23 р.	06.09.23 р.
Висновки	Андрющенко О.О.	06.09.23 р.	19.10.23 р.
Додатки	Андрющенко О.О.	19.10.23 р.	01.11.23 р.

7. Дата видачі завдання: 02.03.2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	лютий	виконано
2.	Написання вступу	березень	виконано
3.	Написання першого розділу	квітень-травень	виконано
4.	Написання другого розділу	червень	виконано
5.	Написання висновків	вересень	виконано
6.	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7.	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8.	Захист	грудень	

Студент _____ Мартинов І.О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Андрющенко О.О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 55 с., 1 рисунок, 51 джерело, 3 додатки.

Мета дослідження: розроблення і теоретичне обґрунтування моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

Об'єкт дослідження: процес творчого розвитку особистості молодшого школяра засобами мистецтва.

Предмет дослідження: модель творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

Методи дослідження: загальні методи наукового пізнання – діалектичний і логічний методи пізнання, абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція при аналізі впливу мистецтва на творчий розвиток, моделювання розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами мистецтва; методи теоретичного дослідження – педагогічний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, нормативно-правових документів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження сутності, структури й особливостей творчого розвитку молодшого школяра.

Теоретичне значення роботи полягає в науковому обґрунтуванні моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва

Практичне значення полягає в розробленні моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва, методичного супроводу та укладенні діагностичних методик.

Галузь використання: заклади освіти.

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК, ОСОБИСТІТЬ, МОЛОДШІ ШКОЛЯРІ,
МИСТЕЦТВО, ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО,
ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

SUMMARY

Martynov I. O. Creative Development of the Personality of a Junior High School Student by Means of Art

This qualification work consists of an introduction, two parts, conclusions, a list of references (51 articles, 6 of foreign origin), and appendices. Creativity, in the system of personal needs, occupies one of the leading places in a democratic society as a higher spiritual need, which satisfaction ensures success in individual life. The European vector directs modern education in Ukraine towards affirming the individual as the highest value in society. One of the top priorities in education reform is to give every student the opportunity to express their creativity.

The concept of the New Ukrainian School views each child as unique, endowed with natural abilities, talents, and opportunities, and sees its mission in creating conditions for the disclosure of the natural potential of each child, enriching the cognitive and cultural spheres, ensuring the creative development of the individual, their ability to create, positive inclinations, abilities, and creative thinking, the formation of the ability for self-improvement, the ability to work in a team and independently, the ability to complete the work started, and to derive satisfaction from creative self-realization.

The research purpose: development and theoretical justification of a model for the creative development of junior high school students through the means of art.

The research tasks:

1) to analyze the terminological field of the research problem of creative development of personality and understand the essence of the concept of “creative development;”

2) to characterize the age-specific features of creative development in junior high school students;

3) to determine the pedagogical potential of art in the context of the creative development of the junior high school student's personality;

4) to develop a model for the creative development of junior high school students through the means of art;

5) to justify the conceptual foundations of the model for the creative development of junior high school students through the means of art;

6) to develop a methodological guide for the phased implementation of the model for the creative development of junior high school students through the means of art.

The research object of the qualifying work is the process of creative development of junior high school students through the means of art.

The subject of the research is the model for the creative development of junior high school students through the means of art.

The Part 1 “Theoretical and methodological foundations of the problem of creative development of junior high school students through the means of art” includes an analysis of the terminological field of the research problem of creative development, age-specific features of creative development in junior high school students, and art as a means of creative development in the personality of a junior high school student.

The Part 2 “Theoretical justification of the model for the creative development of junior high school students through the means of art” sets out the goal, tasks, and structure of the model for the creative development of junior high school students through the means of art, justifies the conceptual foundations of the model, and develops methodological aspects of the implementation of the model for the creative development of junior high school students through the means of art.

The results obtained can be used by primary school teachers in designing the educational process and solving tasks related to the creative development of junior high school students through the means of art.

Keywords: creative development, personality, junior high school student, art means, model.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади проблеми творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.....	12
1.1. Термінологічне поле дослідження проблеми творчого розвитку особистості	12
1.2. Вікові особливості творчого розвитку молодших школярів.....	19
1.3. Мистецтво як засіб творчого розвитку особистості молодшого школяра.....	30
Розділ 2. Теоретичне обґрунтування моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва	38
2.1. Мета, завдання і структура моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.....	38
2.2. Концептуальні засади моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.....	42
2.3. Методичні аспекти запровадження моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.....	47
Висновки.....	60
Список використаних джерел.....	63
Додатки.....	68

ВСТУП

Творчість у системі потреб особистості посідає в демократичному суспільстві одне з провідних місць, як вища, духовна потреба, задоволення якої забезпечує успіх в індивідуальній життєдіяльності. Європейський вектор спрямовує сучасну освіту в Україні на ствердження людини як найвищої цінності в суспільстві. Одним із пріоритетних завдань у реформуванні освіти є забезпечення можливості використання свого творчого потенціалу для кожного учня. Навіть в умовах воєнного стану проблема творчості актуалізується як одна з демократичних цінностей, спрямована на свободу самореалізації.

Актуальність проблеми підтверджується основними положеннями законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національної доктрини розвитку освіти XXI століття, Концепції Нової української школи та ін.

Серед основних завдань початкової загальної освіти задекларовано всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, розвиток самостійності та творчості.

Концепція Нової української школи розглядає кожну дитину як неповторну, наділену від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями і вбачає свою місію в створенні умов для розкриття природного потенціалу кожної дитини, збагачення пізнавальної й культурної сфер, забезпечення творчого розвитку особистості, її спроможності до творення, позитивних нахилів, здібностей, творчого мислення, формування здатності до самовдосконалення, вміння працювати в команді та самостійно, доводити розпочату роботу до кінця, отримувати задоволення від творчої самореалізації, що задекларовано в нормативно-правових документах, зокрема у в Державному стандарті початкової освіти в Україні.

Актуальність проблеми підтверджується дослідженнями науковців (І. Бех, В. Кліменко, С. Ладивір, В. Моляко, О. Музика, Т. Піроженко,

Л. Рябокiнь, Л. Сохань, О. Сухомлинська, К. Чорна та iн.), в яких викладено теоретичнi аспекти, концептуальнi положення iнновацiйних пiдходiв у реалiзацiї освiтнiх завдань iз творчого розвитку учнiв початкової школи.

Молодший шкiльний вiк характеризується багатством емоцiйних переживань, розвитком уяви та логiчного мислення, прагненням до самостiйностi, появою стiйких iнтересiв, улюблених занять та високим ступенем сприйнятливостi до виховних впливiв педагога, що доводять науковi дослiдження (Л. Виготський, А. Запорожець, О. Дем'янчук та iн.). Перiод молодшого шкiльного вiку розглядається науковцями як сенситивний у формуваннi пiзнавальної, духовної сфери особистостi, засвоєннi основ систематичних знань, закладаннi фундаменту характеру, волi, свiтогляду, iдеалiв та емоцiйного ставлення до дiйсностi, що в результатi забезпечує готовнiсть до творчого самовираження.

Особливе мiсце у творчому розвитку посiдають рiзнi види мистецтва, завдяки яким дитина набуває досвiд емоцiйно-почуттєвого сприймання, створення естетичних продуктiв за законами краси. Аналiз наукових публiкацiй з висвiтлення дослiджуваної проблеми доводить, що вiтчизнянi науковцi I. Бiла, О. Комаровська, Н. Миропольська, Л. Михайлова, С. Ничкало, I. Руденко розглядають мистецьку дiяльнiсть учнiв як долучення до надзвичайно важливої загальнолюдської цiнностi, яка представляє «скарб - мистецькi надбання, коло яких стрiмко розширюється з плином часу, а можливостi людського пiзнання долають будь-якi межi - часовi, географiчнi, етнiчнi, стильовi, видовi, жанровi тощо, що разом змушує усвiдомити нескiнченнiсть пiзнання.

Дослiдження сучасних науковцiв висвiтлюють рiзнi аспекти творчого розвитку засобами мистецтва (Е. Белкiна, В. Кардашов, О. Комаровська, Л. Масол, Л. Михайлова, В. Рогозiна тощо), розглядають творчiсть як найвищу цiннiсть i вважають прiоритетним для молодшого школяра процес творення як дiяльностi з самопiзнання й саморозвитку.

На жаль, всупереч багатоаспектному висвiтленню проблеми творчого розвитку учнiв початкової школи, бiльшiсть молодших школярiв не

розкривають свої здібності у процесі навчання, що, на наш погляд, зумовлено наявністю суперечностей між:

- вимогами Державного стандарту до творчого розвитку молодших школярів і спрямуванням освітнього процесу переважно на логічний рівень усвідомлення змісту мистецьких творів без активізації творчого потенціалу дітей;

- наявними особистісно-розвивальними можливостями мистецтва і використанням його творів в освітньому процесі як засобу навчання виконавської грамоти, особливостям художніх традицій, технічним навичкам, що позбавляє учнів можливості творчого розвитку.

Наявність означених суперечностей, актуальність цієї проблеми, її важливість для педагогічної теорії й недостатній рівень розробленості щодо освітньої практики зумовили вибір теми дослідження: «Творчий розвиток особистості молодшого школяра засобами мистецтва».

Мета дослідження полягає в розробленні і теоретичному обґрунтуванні моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати термінологічне поле дослідження проблеми творчого розвитку особистості та з'ясувати сутність поняття «творчий розвиток».

2. Схарактеризувати вікові особливості творчого розвитку учнів початкової школи.

3. Визначити педагогічний потенціал мистецтва в контексті творчого розвитку особистості молодшого школяра.

4. Розробити модель творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

5. Обґрунтувати концептуальні засади моделі творчого розвитку молодшого школярів засобами мистецтва.

6. Розробити методичний супровід поетапного запровадження моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

Об'єкт дослідження – процес творчого розвитку учнів початкової школи

засобами мистецтва.

Предмет дослідження – модель творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

Для розв'язання поставлених завдань було застосовано наступні **методи дослідження**:

- *загальні методи наукового пізнання*: діалектичний і логічний методи пізнання, абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція при аналізі впливу мистецтва на творчий розвиток, моделювання творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва;

- *методи теоретичного дослідження*: педагогічний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, нормативно-правових документів та узагальнення отриманої інформації з метою дослідження сутності, структури й особливостей творчого розвитку учнів початкової школи.

Використані методи забезпечили комплексне пізнання предмета дослідження, дали можливість якісно проаналізувати науково-теоретичні дані.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому обґрунтуванні моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва, яка сприяє: збагаченню художньо-естетичного досвіду, розвитку асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; розвитку емоційно-чуттєвого сприйняття світу, формуванню естетично-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі; формуванню потреби творчого самовираження в художньо-естетичній діяльності, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації. Укладені діагностичні методики та система заходів мистецького напрямку для організації очного та дистанційного форматів навчання можуть бути використані вчителями початкових класів, вихователями ГПД при вирішенні завдань із творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва під час освітнього процесу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

1.1. Термінологічне поле дослідження проблеми творчого розвитку особистості

Дослідження проблеми творчого розвитку молодших школярів стає можливим за умови розгляду ключових дефініцій: «творчість» і «творчий розвиток».

Поняття «творчість» визначається в енциклопедичній літературі як діяльність, яка породжує щось якісно нове і відрізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю, результатом якої є матеріальні, культурні, духовні цінності [10].

Аналіз теоретичних джерел дозволяє зробити висновок про трактування поняття «творчість» у двох аспектах: філософський, торкається природи творчості як вищої форми креативності, що розуміється універсально; психологічний, передбачає аналіз механізмів перебігу творчості.

Так, філософський словник тлумачить творчість як людську здатність виходити за межі наявного стану речей та шляхом зміни природних сутностей виробляти те, чого поза людиною, людською діяльністю не існує та існувати не може [39].

Поняття «творчість» розглядається філософами як: засіб самобуття людини, вища форма діяльності, мистецтво, створення нових цінностей матеріального і духовного світу (Аристотель, М. Бердяєв, Г. Гегель та ін.); духовне прозріння, непередбачуване явище, інтуїція, прояв єдності свідомого і несвідомого (А. Бергсон, І. Кант, Платон та ін.); прагнення особистості усвідомити на духовному рівні внутрішній і зовнішній світ (Г. Сковорода,

Е. Фромм та ін.); екзистенцію (М. Бердяєв, В. Франкл, М. Хайдеггер та ін.). Філософи (М. Бердяєв, Г. Гегель, І. Кант, Г. Сковорода та ін.) вбачають необхідними характеристиками особистості для творчого процесу: уяву, фантазію, зорову пам'ять, працелюбність, жагу до пізнання світу, сильні вольові якості, інтуїцію, емоційність, відчуття свободи.

Узагальнення філософських поглядів дозволяють схарактеризувати творчість як процес, спрямований на створення нових матеріальних і духовних цінностей, основою якого є потреба особистості в самореалізації і уяві, продуктивна властивість якої залежить від синергії розуму і чуттєвого досвіду людини.

Психологічний словник тлумачить творчість як діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних та духовних цінностей, діяльність людини, в якій виникають нові (принаймні для суб'єкта) результати (знання, рішення, способи дії, матеріальні продукти). Творчість передбачає наявність в особистості здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю [28].

Аналіз психологічних джерел дозволяє констатувати про наявність трьох підходів у визначенні творчості: гносеологічний, аксіологічний і цілісний. Представники гносеологічного підходу (А. Асмолов, М. Под'яков) трактують творчість як пошук способів розв'язання нестандартної задачі в умовах невизначеності. Представники аксіологічного підходу (К. Ясперс, А. Бергсон) основою творчості вважають глибинну екзистенцію людини, а інтуїцію способом її осягання. Основу для розуміння цілісного підходу (В. Давидов, Л. Виготський, О. Леонт'єв) складає система взаємовідносин особистості та світу, реальне перетворення предметної дійсності, культури та самого себе.

Вітчизняний дослідник психологічних аспектів творчості В. Роменець погоджується з теорією цілісного підходу і розглядає творчість як діяльність людини, у процесі якої відбувається формування та уможливлення «вияву її неповторної індивідуальності» [31, с. 9].

У контексті діяльності розглядають творчість й інші психологи

(Д. Богоявленська, Н. Лейтес, І. Лернер, В. Моляко та ін.) і зазначають про її подвійний психологічний аспект: особистісний (здібності, мотивація) і процесуальний (знання, вміння, навички). Так, науковці вбачають розкриття механізму творчості лише в процесуально-діяльнісній парадигмі та вважають позицію суб'єкта діяльності можливістю творчих досягнень.

Проте творчість не завжди зводиться до появи нового продукту. Нестандартне мислення людини, її самостійність при створенні вже відомого, але з пропозицією інноваційного їх вирішити, спростування застарілих ідей – є результатом творчості. Це дозволяє розглядати творчість із двох позицій: як кінцевий продукт (наукове відкриття, винахід тощо); як процес (навіть при відсутності соціальної цінності).

Якщо розглядати творчість як продукт, то слід звернути увагу на такі суттєві характеристики, як: матеріальне та духовне вираження (або їх поєднання), новизна, незвичність, оригінальність. Продуктами творчості науковці вважають наукову ідею, теорії вченого, твори мистецтва або яскраві дитячі малюнки, вироби, літературні твори, які є результатом творчої діяльності людини.

У характеристиці творчості як процесу науковці поєднують логічні та інтуїтивні, свідомі та несвідомі компоненти, які базується на таких пізнавальних процесах як: сприйняття, пам'ять, уявлення і надає їм творчого забарвлення (творче сприйняття, творче мислення, творча уява).

До складових творчого процесу психологи відносять:

- гнучкість, варіативність мислення (здатність переходити від одного предмета до іншого, далекого за змістом);
- легкість генерування ідей (здатність в короткий проміжок часу видавати кілька різноманітних ідей);
- зближення понять: (здатність знаходити причинно-наслідкові зв'язки, асоціювати віддалені поняття);
- здатність до рефлексії (здатність до оцінювальних дій);
- здатність запам'ятовувати, дізнаватися, відтворювати інформацію на

основі індивідуального обсягу пам'яті та досвіду діяльності;

- здатність до відкриття (встановлення невідомих раніше, наявних закономірностей предметів і явищ навколишнього світу, що вносять докорінні зміни до рівня підсвідомості);

- багатство, ініціативність уяви, яскравість фантазії (здатність не лише відтворювати, а й створювати образи або дії).

У дослідженні психологічного механізму творчості Я. Пономарьов дійшов до висновку, що саме процес приносить особистості задоволення і виявляє серед її характерних особливостей оригінальність, ініціативність, високу самоорганізацію, величезну працездатність.

Слід зазначити, що психологи розрізняють різні стани творчості, зважаючи на те, що її механізми починають працювати в процесі самореалізації людини та представляють найвищу насолоду [43]. У зв'язку з цим творчість розглядається представниками гуманістичної психології як цінність, яка надає людському життю сенс.

У гуманістичному контексті розглядали творчість Е. Фромм, К. Роджерс, А. Маслоу, пов'язували її з особистісною потребою вищого, духовного рівня і вважали її прагненням до самовираження людини, форму її існування. Важливим твердженням науковців є теорія про здатність будь-якої людини до творчої діяльності й перетворення зовнішнього світу і самої себе в процесі творчості.

Так, А. Маслоу вбачав серед особливостей творчості можливість її виявлення навіть у повсякденному житті людини та виокремлював дві стадії – первинну як пошук ідеї, в процесі якої важливу роль відіграє емоція інтересу та переживається стан натхнення, збудження, імпровізації, і вторинну як матеріалізацію ідеї, під час якої сила пізнавального інтересу знижується, а підвищується роль самодисципліни й наполегливої праці [48].

Сучасні вітчизняні науковці (І. Бех, В. Кліменко, С. Ладивір, В. Моляко, О. Музика, Т. Піроженко, Л. Рябокiнь, Л. Сохань, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.) розглядають творчість як найвищу цінність, а пріоритетним для молодшого

школяра вважають процес творення, під час якого відбувається самопізнання й саморозвиток. Науковці стверджують пріоритет ціннісного ставлення саме до процесу, а продукт творчої діяльності та його якість відповідно до художньо-естетичних критеріїв розглядається лише в контексті мотивації дитини до творчості. Отже, сучасною тенденцією в науці є надання пріоритету творчому процесу як потенційній можливості творчого розвитку особистості.

Зосередження на продуктивній діяльності в педагогічному тлумаченні творчості акцентує на результаті, який вбачається в «якісно нових матеріальних та духовних цінностях суспільного значення, формуванні в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, максимальній стимуляції самостійної діяльності учнів, розвитку стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань» [5, с. 326].

Однак, вітчизняний учений і педагог-практик В. Сухомлинський доводив, що саме духовна складова творчості в продуктивній діяльності збагачує внутрішній світ людини, забезпечує взаємозв'язок між інтелектуальним життям особистості та проявом її потенціалу [37, с. 471].

Теорія духовного компонента творчості притаманна й концепції життєтворчості особистості (О. Бандура, В. Доній, І. Єрмаков, Г. Ковганич, В. Ляшенко, Л. Михайлова, В. Мозговий, Г. Несен, Л. Сохань, С. Шевцова та інші), яка розглядає творчість як вищу форму прояву природи людини, що виявляється у свободі вибору стратегії життя, свідомому перетворенні самого себе, що для нашого дослідження слугує як концептуальні засади у розробленні моделі творчого розвитку.

Отже, аналіз досліджень проблеми творчості в галузі філософії, психології й педагогіки дозволяє нам визначити «творчість» як діяльність людини, що забезпечується її здібностями, мотивами, уявою, інтуїцією, мисленнєвою діяльністю, знаннями й досвідом і спрямовується на отримання практичного результату, в процесі якого пріоритетне значення має продукування духовних цінностей і розвиток учнів початкових класів.

Згідно з визначеним поняттям «творчість» наступне завдання вбачаємо в дослідженні розуміння науковцями сутності творчого розвитку.

Проблему творчого розвитку молодших школярів висвітлено в наукових працях Н. Вітківської, І. Гадалової, Н. Гурець, Д. Джоли, С. Левіна, В. Сухомлинського, В. Томашевського.

Аналіз наукових джерел із дослідження поняття «розвиток» особистості, доводить, що зазначена дефініція розуміється як зміна її кількісних і якісних характеристик, яка відбувається з часом у будові тіла, психіці, поведінці.

Філософський словник трактує поняття «розвиток» як процес саморуху від нижчого (простого) до вищого (складного), який розкриває внутрішні тенденції й сутність явищ, веде до виникнення нового [40]. Згідно з визначенням, розвиток – це рух, який має певні етапи індивідуального сходження, на яких відбувається перетворення кількісних змін у якісні.

Згідно з теорією Ж. Піаже джерело розвитку особистості міститься в інтелектуальному процесі, що розгортається за сформованими природними алгоритмами та в певних життєвих обставинах суб'єкта, які породжують проблеми, створюють ускладнення і суперечності. Ж. Піаже вважав, що саме вихід із суперечностей дає змогу формувати інтелектуальні операції і забезпечує розвиток особистості [50].

Творчий розвиток науковці пов'язують із розвитком творчого потенціалу і розглядають його компонентний склад з урахуванням спеціальних творчих здібностей, що визначають успішність конкретних видів творчості: технічної (В. Моляко, В. Ямницький), математичної (В. Крутецький), музичної (Б. Теплов), образотворчої (О. Мелік-Пашаєв), а також загальних розумових здібностей, від яких залежить успішність у багатьох видах діяльності, пов'язаних із постановкою і вирішенням пізнавальних завдань (В. Андреев, Д. Богоявленська, Л. Венгер, Н. Лейтес, А. Лук та ін.) [26].

Оскільки творчий розвиток залежить від розвитку універсальних творчих здібностей, які проявляються у процесі діяльності, то слід розглянути психолого-педагогічну характеристику творчої діяльності особистості.

Так, проєктуючи структурно-функціональну модель творчого розвитку молодших школярів, стрижнем якої виступають засоби образотворчого мистецтва, І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк зазначають його вплив на психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості, а саме: формування емоційності (відчуття форми, прекрасного, гармонії, естетичні почуття насолоди, задоволення, радощі та муки творчості тощо), пізнання (розуміння і знання явищ та процесів природи, дійсності й мистецтва, активізація логічного, абстрактного й художнього мислення, збагачення уяви, фантазії, підсилення інтуїції тощо), мотивацію (збудження інтересу до знань і набуття навичок творчої діяльності, потреби у творчості, прагнення до прекрасного у житті й мистецтві для вироблення знань, стійких умінь і навичок, самостійності та ініціативності), активізацію будь-якого виду конструктивної діяльності, результати якої обов'язково мають характеристики новизни та оригінальності [7].

Художню творчість, як духовно-практичну діяльність людини, пов'язують з естетичним опануванням дійсності й задоволенням естетичних потреб. Особливості для реалізації художньої творчості науковці психолого-педагогічної та мистецької галузі вбачають у: пріоритеті наочно-образного мислення над абстрактно-логічним та наочно дієвим, наявності творчої уяви, художньо-образного й асоціативного мислення, синестезії; емоційному переживанні, здатності до емоційно-почуттєвого сприйняття; естетичній емпатії, вираженому естетичному початку, прагненні до гармонії, досконалої краси, яку неможливо досягнути логічно; чуйності до образних вражень, що дають поштовх творчому процесу, прагненні естетично відтворювати та перетворювати реальність.

Отже, на основі аналізу теоретичних джерел можна зробити висновок, що більшість науковців визначають творчість як системне явище, що забезпечується здібностями, мотивами, уявою, інтуїцією, знаннями й досвідом особистості та спрямовується на отримання практичного результату, в процесі якого пріоритетне значення має продукування духовних цінностей і розвиток

учнів початкових класів. Творчий розвиток науковці пов'язують із розвитком творчого потенціалу в конкретних видах творчості (технічної, математичної, музичної, образотворчої), а також загальних розумових здібностей, від яких залежить успішність у багатьох видах діяльності, пов'язаних із постановкою і вирішенням пізнавальних завдань. На творчий розвиток у мистецьких видах діяльності впливають такі психологічні характеристики як: здатність до емоційно-почуттєвого сприйняття, співпереживання, естетичної емпатії, наявність творчої уяви, художньо-образного й асоціативного мислення, синестезії тощо, які вважаємо за необхідне розкрити в підрозділі п. 1.2.

1.2. Вікові особливості творчого розвитку молодших школярів

У з'ясуванні питання творчого розвитку молодших школярів слід звернутися до особливостей вікового етапу, який є початком шкільного навчання і збігається з періодом другої фізіологічної кризи. В організмі дитини відбуваються зміни, які характеризуються активним зростанням тіла, збільшенням внутрішніх органів, перебудовою вегетативної нервової системи. Зміна функцій і систем організму збігається з кардинальними трансформаціями в системі відносин, соціальних взаєминах дитини, що вимагає від неї величезної кількості енергії, напруги, активації всіх її потенційних резервів.

Молодший шкільний вік сприятливий для творчого розвитку, що доведено науковими дослідженнями. Так, Л. Виготський вважав творчість нормою дитячого розвитку, В. Кудрявцев розглядав її як універсальний і природний спосіб існування дитини, Н. Лейтес указував на схильність до творчості кожної здорової дитини під час емоційного спілкування з навколишнім світом як потребу у вираженні особистого переживання, що доводить здатність дитини до творчої діяльності, її потребу у творчій самореалізації й необхідність для повноцінного розвитку.

Особливості творчого розвитку учнів початкової школи залежать від

вікових і психологічних характеристик дитини, її особистості, життєвого досвіду, уміння зосереджуватися на завданні, планувати свою роботу, взаємодіяти з учителем і однокласниками, що забезпечує активне включення у творчий процес.

Для нашого дослідження вважаємо за необхідне визначити та схарактеризувати вікові особливості молодших школярів, які сприяють в них творчому розвитку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури доводить, що молодший шкільний вік вважається науковцями сприятливим періодом для творчого розвитку завдяки своїм унікальним психофізіологічним можливостям: розвитку сприйняття, мислення, уяви, емоцій.

Визначаючи погляди дослідників, вважаємо за доцільне проаналізувати особливості розвитку сприйняття, мислення, уяви, емоцій в молодшому шкільному віці та їхній вплив на творчий розвиток учня початкової школи.

Першим розглянемо поняття «сприйняття». Психологічна енциклопедія тлумачить сприйняття як цілісне відображення у свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності за їх безпосереднього впливу на рецептори органів чуття. На відміну від відчуттів, що відображають лише окремі властивості або якості речей матеріального світу, сприйняття дає їх цілісний образ [28].

На початку молодшого шкільного віку відбувається перехід від мимовільного сприймання до довільного, завдяки чому діти легше знаходять схожість предметів, ніж їх відмінність і набувають можливості трансформувати образ із метою надання йому нового вигляду.

Домінантну роль сприйняття в процесі психічного розвитку учнів початкової школи доводять дослідження таких науковців як: І. Біла, Н. Ветлугіна, О. Запорожець, В. Інжестойкова, Н. Карпінська, О. Леонтєв, Н. Сакуліна, Б. Теплов, Є. Фльоріна, А. Шевчук і вказують на важливість художньої діяльності у процесі творчого розвитку молодших школярів. Так, Н. Ветлугіна відзначає зв'язок сприйняття з чуттєвою сферою, в розвитку чуттєвих способів сприйняття творів мистецтва; Б. Яворський розглядає

накопичення зорових, сенсомоторних, мовленнєвих вражень як перший етап творчого розвитку.

Вітчизняні науковці В. Клименко і М. Коновальчук акцентували на значному впливі почуттєвого сприйняття на творчий розвиток і вважали, що розвитку почуттів сприяє зустріч із новизною, встановлення контакту між дитиною і предметом та стверджують: чим багатший чуттєвий досвід дитини, чим глибші її емоції й почуття, тим яскравіші образи уяви та гостріше бажання відтворити власні враження у творчій діяльності.

Джерелом почуттєвого сприймання і творчості є мистецтво, на що вказують чисельні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, Н. Аніщенко довела значення комплексної взаємодії мистецтв у формуванні естетичного сприйняття дітей, розвитку здатності до спілкування з мистецтвом, художніх потреб, смаків та інших компонентів естетичної свідомості, що органічно пов'язані зі сприйняттям [1, с. 40]. Дослідниця вважає естетичне сприйняття основою творчої діяльності й вбачає в ньому «взаємодію результатів перцептивних та інтелектуальних, репродуктивних і творчих психічних актів», завдяки яким воно здійснюється у формі відчуттів, уявлень, асоціативного мислення і є комплексною психічною діяльністю, що має значення для розвитку творчих здібностей [1, с. 41].

Дослідники психологічної природи творчості вказують на силу враження, що є наслідком сприйняття, як величезного чуттєвого багатства дійсності, і звертають увагу на залежність відчуттів від установок нашого сприйняття [29]. При цьому останнє є не лише отриманням чуттєвої інформації, а і її осмисленням, тлумаченням у залежності від життєвого досвіду, знань, інтересів, психічного стану, самопочуття, що дає підстави говорити про різні рівні сприйняття [29].

Накопичення вражень є першим етапом розвитку творчих здібностей і передуює прояву творчості в зорових, сенсомоторних, мовленнєвих напрямках [25]. На значну роль почуттів у сприйнятті, їх «народження» під час зустрічі з новизною, при встановленні контакту між дитиною і предметом, вплив на

розвиток творчого потенціалу вказує В. Клименко [14, с. 16]. М. Коновальчук доходить висновку: чим багатший чуттєвий досвід дитини, чим глибші її емоції та почуття, тим яскравіші образи уяви й гостріше бажання відтворити власні враження у творчій діяльності [15, с. 28].

Отже, чуттєву сприйнятливність до навколишньої дійсності науковці вважають необхідною умовою творчої діяльності дитини, вказують на її роль як у формуванні емоційно-ціннісного ставлення до світу, так і у творчому розвитку.

У контексті дослідження творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва набуває сенсу вивчення феномену естетичного сприйняття, яке характеризується переживанням краси навколишнього світу, отриманням почуття естетичного задоволення, що є основою для розвитку естетичних потреб і смаків.

До особливостей художнього сприйняття дитини науковці відносять: здатність до «погляду зсередини» (О. Мелік-Пашаєв); уміння «входити» в уявну ситуацію, переживати красу в житті і мистецтві та емоційно відгукуватися на неї (Н. Ветлугіна); високий ступінь свободи в побудові асоціативних зв'язків; підвищену емоційну реакцію на безпосередні враження органів чуття – «внутрішню пристрасть дитини»; здатність до осмислення й узагальнення своїх переживань, викликаних результатами власної художньої діяльності (Л. Виготський).

Показниками розвитку естетичного сприйняття дітей психологія творчості визначає: наявність певного обсягу художньо-естетичних знань; розвиненість сприймання як розуміння єдності форми та змісту; розвиненість уяви, образного бачення світу; активність прояву асоціативності та емоційної пам'яті; уміння відтворювати художні образи близько до авторського бачення; уміння переводити почуття в думку, слово [14]. Динаміка розвитку художнього сприйняття, на думку науковців, забезпечує розвиток чутливості, емоційне, художнє, творче сприйняття твору і впливає на творчий розвиток [14].

У дослідженнях сприйняття музичного мистецтва науковці вказують на вікову особливість молодших школярів – здатність до емоційної чутливості і зазначають, що найближчими для учнів початкової школи є види музичного сприйняття, пов'язані з синкретичними формами музикування (танцем, грою, піснею), в яких беруть участь самі діти [23].

Н. Аніщенко звертає увагу на здатність дітей до художнього сприйняття, в якому взаємодіють результати перцептивних та інтелектуальних, репродуктивних і творчих актів. Воно здійснюється у формі відчуттів, уявлень, асоціативного мислення, тобто є комплексною психічною діяльністю, що має значення для формування розумово-почуттєвої активності особистості [1].

З огляду на вищезазначене, віковими особливостями сприйняття учнів початкової школи науковці вважають: здатність до емоційної чутливості; уміння «входити» в уявну ситуацію, переживати та емоційно відгукуватися на красу в житті й мистецтві; емоційну ширість; конкретне образне мислення; пізнавальну активність; схильність до творчої діяльності.

Науково доведено, що в період молодшого шкільного віку найбільш інтенсивно формуються пізнавальна, духовна сфера особистості (Т. Близнюк, Л. Виготський, А. Запорожець, І. Демченко, М. Пічкур та ін.), завдяки віковим психологічним особливостям, які сприяють засвоєнню основ систематичних знань, закладанню фундаменту її характеру, волі, світогляду, ідеалів. Важливим аспектом є формування в неї емоційного позитивного ставлення до дійсності, яке закладає готовність до творчого самовираження [7].

Активний розвиток пізнавальної сфери учнів початкової школи зумовлюється завдяки стрімкому прогресу мислення, яке набуває домінантної позиції у впливі на роботу інших пізнавальних процесів.

У психологічній науці мислення розглядається як процес аналізу і синтезу під час опосередкованого й узагальненого відображення дійсності, який розпочинається тоді, коли даних чуттєвого пізнання виявляється недостатньо для розв'язання поставленої проблеми. До особливостей мислення учнів початкової школи психологи відносять його образність і розглядають

образне мислення як три розумові процеси: створення образу, оперування ним і орієнтацію в просторі [9].

Новоутвореннями молодшого шкільного віку психологи вважають формування теоретичного мислення, яке дозволяє учню вирішувати завдання, орієнтуючись на внутрішні суттєві властивості й стани, засвоювати окремі знання та узагальнювати отриману інформацію. Теоретичне мислення сприяє формуванню інтелектуальних операцій і стимулює якісні зміни інших функцій, що в результаті запускає механізм інтелектуалізації всіх психічних процесів.

Зважаючи на те, що особливістю молодшого шкільного віку є високий інтерес дітей до продуктивних видів діяльності, художня діяльність розглядається як специфічна для зазначеного вікового періоду у розв'язанні проблеми творчого розвитку. Важливим психічним процесом, який впливає на творчий розвиток, є образне мислення. К. Ушинський, характеризуючи вікові особливості мислення дітей, визначав здатність мислити формами, фарбами, звуками, почуванням [9].

Як зазначають науковці, наочно-образне мислення в молодшому шкільному віці домінує і відіграє важливу роль у творчому розвитку дитини.

Образне мислення ефективно при розв'язуванні завдань, які потребують уяви, здатності сприймати навколишній світ крізь призму внутрішнього світу.

Досліджуючи творчі процеси молодших школярів у художніх видах діяльності, Л. Масол виокремлює художньо-образне мислення, яке виявляється в створених образах і характеризується емоційністю, неповторністю, яскравістю, асоціативністю, декоративністю, оригінальністю [20].

Однією з характеристик художньо-образного мислення є асоціативність, яку науковці відносять до загальної властивості людського мислення, основою якого є асоціація. Під асоціацією розуміють зв'язок між психічними явищами (відчуттями, уявленнями, думками, почуттями), за якого актуалізація одного з них зумовлює появу іншого.

Науковці й практики зазначають, що завдяки розвитку асоціативності художньо-образне мислення стає гнучкішим і оригінальним, і це впливає на творчий розвиток.

Одним із нових аспектів щодо відкриття творчого потенціалу особистості науковці (Л. Виготський, Л. Маловицька, М. Мерло-Понті, С. Рубінштейн, О. Сарнавська, К. Юнг) називають явище синестезії, яке розширює горизонти розуміння чуттєвого світу людини, шляхи його збагачення через взаємопроникнення та синтез різних видів мистецтва. Психологи визначають синестезію як результат взаємодії асоціацій, одночасне виникнення двох відчуттів при подразненні одного органа чуття [19; 33].

Явище синестезії в сучасній науці досліджено недостатньо і усвідомлюється по-різному: М. Мерло-Понті розуміє синестезію як взаємозв'язок між певними видами мистецтва та результат прояву міжчуттєвих зв'язків у художніх творах (поетичні тропи міжчуттєвого змісту, кольорові та просторові образи, що викликає музика) [22]; С. Рубінштейн розглядає її як одну з форм асоціативного творчого мислення, що містить у собі не лише когнітивний, а й емоційно-почуттєвий акт [49]; К. Юнг розуміє синестезію як похідну реакцію підсвідомості [46].

Синестезію розглядають як властивість художнього мислення, що дозволяє отримати своєрідне відчуття і створити оригінальний образ. Її характеризують як концентровану актуалізацію чуттєвого в широкому спектрі його проявів (підвищена сенсорність, емоційність), а вершиною поєднання відчуттів вважають синтез світорозуміння й естетичної чуттєвості. Американський естетик Л. Маркс посередниками асоціативного зв'язку називав емоцію, спогад, випадок і вважав синестезію невіднятним елементом пізнання, який поєднує результати чуттєвого пізнання зручним і вдосконаленим шляхом («яскравість» звуку, «тепло» кольору) [47].

Успішність формування синестезійних здібностей як здатності до асоціативно-образних інтерпретацій дійсності в молодших школярів залежить від рівня розвитку сенсорних відчуттів (наскільки досконало дитина чує,

бачить, відчуває навколишній світ). У процесі художньо-творчої діяльності відбувається синтез чуттєвої сфери дитини. Як зазначає Л. Масол, «природні здібності до зорово-просторових, акустично-образних, вербальних та інших розумових операцій реалізуються дитиною комплексно», і свідомість «сприймає навколишнє середовище одночасно усією сенсорною пам'яттю: зором, слухом, нюхом, дотиком, смаком, які перетинаються образно і вербально, емоційно і практично» [20, с. 20]. Тому, на думку В. Кардашова, серед різних видів художньо-творчої діяльності дитини, саме малювання слід розглядати як «синтетичну діяльність», під час якої «формується відчуття, засвоюється їх синтез» [12, с. 103].

Аналізуючи передумови творчого розвитку молодших школярів, можна побачити вікову закономірність активного розвитку уяви дитини, яка виникає в процесі ігрової діяльності в дошкільному дитинстві й починає інтегруватись у сферу навчальної діяльності. В художньо-естетичній творчості це відбувається значно раніше, майже одночасно з грою.

На етапі початкового шкільного навчання мислення учня нерозривно пов'язано з уявою. Л. Виготський обґрунтував положення, що в молодшому шкільному віці уява є новоутворенням цього періоду розвитку. Зароджуватись активна уява починає раніше, але саме її довільність є новоутворенням молодшого шкільного віку, в цей час уява розвивається особливо бурхливо і має визначальний вплив на всі види діяльності й активності молодшого школяра.

В ході навчальної діяльності школярі опановують «сукупність засобів зовнішнього, предметного вираження продуктивної уяви», і чим більшу кількість знань вони опановують, чим більше збагачують когнітивний досвід враженнями, тим більшого розвитку набуває їхня уява.

Психологи пов'язують уяву з процесом створення уявлень, які насправді людина не сприймала, і має характер репродуктивної на основі раніше отриманого досвіду, і творчої, завдяки якій створюються нові оригінальні образи та ідеї.

Роль уяви у творчому розвитку молодших школярів відзначають психологи, наголошуючи, що завдяки роботі уяви в дитинстві відбувається пізнання навколишнього світу, в якому дитина має можливість вийти за межі звичного життєвого досвіду, поєднати відразу кілька епізодів зі свого життя з образами, отриманими з різних творів мистецтва. У творчій діяльності молодший школяр свідомо змінює реальні події із життя, доповнює задум автора, що свідчить про особистісне ставлення дитини до них і підтверджує творчий характер діяльності. Найбільш яскравий прояв уяви молодших школярів можна спостерігати в художній діяльності.

На початку навчання уява молодшого школяра характеризується бурхливістю, яскравістю образів, некерованістю, перетворенням образів, що забезпечує фантазування дитини, але разом із тим і відображає об'єктивну дійсність, дозволяє поєднувати реальне та абстрактне.

Згодом уява набуває поступового розвитку, вдосконалюється відтворювальна уява, стає дедалі реалістичнішою і більш керованою. У процесі навчання уява набуває важливого значення: дозволяє передбачити майбутні результати й досягнення, формувати план своєї діяльності, спрямовувати свої дії на досягнення мети. Г. Костюк вважає, що уява впливає на об'єктивне сприймання інформації дитиною, дозволяє систематизувати її або занурюватись в деталізацію будь-якого її аспекту. З розвитком уяви відбувається опанування учнями більш складної інформації, вирішенню завдань. У формуванні ціннісних орієнтацій набуває нового порядку складність їх думок стосовно ставлення та особистісної позиції до об'єктів навколишньої дійсності [17].

Згодом зростає продуктивна функція уяви, що дозволяє учням створювати складніші продукти діяльності, реалізовувати свої творчі здібності, формувати неординарну особистість.

Для розвитку уяви особливого значення набуває можливість молодшого школяра реалізовувати себе в різних видах діяльності, особливо у творчій активності. Якщо учень відчуває дефіцит діяльнісного самовираження, і не має можливість виразити свої позицію, досвід, почуття, враження, думки, мрії тощо

в будь-якому виді діяльності, то відсутність самореалізації призводить до сповільнення темпів не лише уяви, але й усіх психічних пізнавальних процесів, що в цілому гальмує формування ціннісних орієнтацій.

Мистецтво і мистецька діяльність сприяють яскравому і вільному прояву уяви молодших школярів, адже в художньому процесі діти відтворюють реальну дійсність, створюють нові фантастичні образи та ситуації, запозичують відомі сюжети, строфи віршів, графічні образи. Учні як усвідомлено комбінують відомі сюжети, створюють нові образи, гіперболізують окремі сторони та якості своїх героїв, так і несвідомо створюють нові образи художніми засобами за допомогою уяви й поряд із цим пізнають навколишній світ. Процес пізнання в художньо-творчій діяльності, за ствердженням науковців, супроводжується позитивними емоціями.

На думку вчених уява під впливом емоцій виступає стимулом творчої діяльності, що доводить важливу роль емоційної сфери у творчому розвитку молодших школярів. Науковці вважають, що процес творчості неможливий без емоційного переживання. Встановлений вітчизняними науковцями зв'язок між пам'яттю і емоціями доводить, що епізоди, які супроводжуються позитивними або негативними емоціями, краще запам'ятовуються учнями, зберігаються в пам'яті і мотивують до творчого самовираження.

Емоції як найважливіший фактор творчого розвитку розглядають І. Бех, Л. Виготський, О. Запорожець, В. Сухомлинський, Н. Трофаїла та ін. і вважають емоційне переживання необхідним для мотивації, організації й спрямування сприйняття, мислення і дії; розвитку творчої уяви, фантазії та формування в дитини культури почуттів [38].

До особливостей емоційної сфери молодших школярів науковці відносять легкість у виникненні емоцій, емоційну чуйність на яскраві образи і констатують, що ситуативні емоційні реакції переростають в стійкі особливості особистості й починають впливати на мотивацію молодшого школяра.

Передумовою творчості вважає вітчизняна дослідниця І. Біла потенційну здібність до креативності, як інтегральної якості, що проявляється у

спрямованості, допитливості, прагненні до пізнання, здатності до подолання стереотипів [3, с. 14].

Отже, можна стверджувати, що психологічні особливості творчого розвитку учнів початкової школи знаходять своє відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності, що дозволяє визначити в їх структурі когнітивний, емоційний і продуктивний компоненти. Розглянемо детальніше зазначені компоненти творчого розвитку учнів початкової школи.

Когнітивний компонент охоплює формування уявлень про художні засоби, розвиток уяви й творчого мислення, вміння встановлювати різноманітні асоціативні зв'язки, фантазувати, імпровізувати, які допомагають молодшому школяреві реалізуватися у творчій діяльності. Базуючись на наявних уявленнях, знаннях і художньому досвіді, учні генерують нестандартні рішення запропонованих завдань, які відрізняються неповторністю, що свідчить про творчий розвиток.

Емоційний компонент творчого розвитку представлений позитивним ставленням учнів початкової школи до мистецтва та власних емоційних переживань в процесі творчого самовираження. Творчий розвиток розпочинається в дитинстві, звідси велика роль учителя в процесі забезпечення його емоційного самовираження. Основною умовою усвідомлення і прояву учнем своєї індивідуальності є прийняття та підтримка вчителем його емоційних проявів.

Продуктивний компонент включає мотиви, інтереси, спеціальні уміння та навички опанування засобами художньо-творчої діяльності. Даний компонент дозволяє визначити особистісну значущість для учня початкової школи та творчого розвитку в процесі сприйняття творів мистецтва, передбачає наявність у молодшого школяра бажання відтворити свої враження вербальними та мистецькими засобами в процесі художньої діяльності, продукувати нові ідеї, образи, усвідомлювати власні творчі можливості.

Отже, психологічні особливості творчого розвитку молодших школярів

виявляються в пізнавальній активності, образному й творчому мисленні, розвинутій уяві, здатності до емоційної чутливості, переживання й емоційного відгуку, схильності до творчої діяльності й знаходять своє відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності, що дозволило нам визначити в структурі творчого розвитку когнітивний, емоційний і продуктивний компоненти.

Вирішення завдань нашого дослідження потребує детального розгляду феномену мистецтва з метою виявлення його особливостей та врахування в освітньому процесі як засобу творчого розвитку особистості молодшого школяра.

1.3. Мистецтво як засіб творчого розвитку особистості молодшого школяра

Концепцією «Нова українська школа» одним із найважливіших завдань передбачено формування в дітей ціннісного ставлення до мистецтва та навколишнього світу, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, задоволення потреб в художньо-творчій самореалізації й духовному самовдосконаленні, що передбачено в державному стандарті початкової освіти [6].

Важливу роль у творчому розвитку особистості відіграє мистецтво. Як невід'язна частина духовної культури людства, мистецтво здійснює в художньо-образній формі потужний емоційний вплив на психіку особистості, активізує її на творення краси в навколишньому світі й на внутрішнє самовдосконалення.

Зазначені в попередньому підрозділі 1.2 нашого дослідження психофізіологічні особливості молодших школярів, складають багатогранну основу для сприйняття різних видів мистецтва, що дозволяє успішно вирішувати завдання з творчого розвитку дітей в освітньому процесі.

Визначення терміну мистецтва характеризує цей феномен як одну з форм «суспільної свідомості, що відображає в образах реальну дійсність і бере участь у її історичному розвитку; ... особливий вид людської діяльності, що відбиває дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів», що окреслює поле психолого-педагогічного впливу на творчий розвиток особистості [36, с. 11].

Розвивальний вплив мистецтва на особистість викликано потребою людства з давніх часів відтворювати відчуття, розуміння світу і ставлення людини до нього художньо-естетичними засобами. Існування мистецтва, на думку вітчизняної вченої В. Мовчан, зумовлено низкою факторів: необхідністю опанування й накопичення набутого людством досвіду духовних зв'язків із навколишнім світом; потребою узагальнити цілісність цього досвіду в універсальних художньо-образних формах як найбільш відповідних його сутності; спробою розкрити неповторний світ довершених художніх форм. Вищу мету мистецтва науковці вбачають: у набутті буденними, повсякденними предметами «небайдужості» як джерела живлення розуму та почуттів [24]; розв'язанні специфічних проблем освоєння та перетворення світу людиною, прилученні людини до вже створених та накопичених попередніми поколіннями надбань як результатів такого освоєння [18].

Аналіз теоретичних джерел вказує на те, що особливості мистецтва можна описати такими аспектами, як: образність; специфічність способів відтворення навколишньої дійсності, а також засобів, за допомогою яких відбувається створення художніх образів. Це забезпечує специфічність впливу кожного виду мистецтва на особистість: музики – за допомогою гармонії звуків; живопису - за допомогою лінії, барви, сюжету; хореографії, театру, кіно – завдяки синкретичності різних видів. Кожний вид є фактором впливу на психічні й фізіологічні процеси в організмі дитини, тому необхідно залучати учнів до творчої діяльності в музичному, образотворчому та театральному видах мистецтва.

Використання творів мистецтва в освітньому процесі як на уроках, так і

позаурочній діяльності, створює можливості для гармонізації емоційних і логічних компонентів діяльності учнів початкової школи, реалізації їх творчого потенціалу. У початковій школі твори мистецтва використовуються системно на уроках мистецької галузі, на інтегрованих уроках та інших предметів відповідно до теми та освітніх завдань. В позаурочній системі освітнього процесу артпроекти, гуртки художньо-естетичного напрямку та тематичні виховні заходи складають середовище з вирішення завдань творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

Пізнання різних видів мистецтва у вихованні учнів вітчизняні науковці О. Комаровська, Н. Миропольська, С. Ничкало, І. Руденко розглядають як долучення до надзвичайно важливої загальнолюдської цінності, яка представляє «скарб - мистецькі надбання, коло яких стрімко розширюється з плином часу, а можливості людського пізнання долають будь-які межі - часові, географічні, етнічні, стильові, видові, жанрові тощо, що разом змушує усвідомити нескінченність пізнання» [4, с. 10].

Унікальність мистецтва у творчому розвитку особистості вчені вбачають у тому, що воно «оперує художніми образами як одиницями мислення: маючи художньо-образну природу, ... апелює до художньої емпатії й рефлексії, змушує людину емоційно проживати й привласнювати глибинні смисли, закладені у творі, що впливає на творчий розвиток особистості [4, с. 11].

Кожний твір мистецтва є своєрідним пусковим механізмом, який пропонує занурення у світ, створений митцем, тому в педагогіці важливим питанням є розуміння педагогом значення сприйняття мистецького продукту. О. Малицька звертає увагу на специфіку художнього сприймання творів мистецтва, в якому вся життєдіяльність, відображена митцем, надає можливість пережити певні почуття й пізнати реальність. Науковці стверджують, що особливість мистецтва, на відміну від інших видів діяльності, таких як наука, мораль, політика, релігія, полягає у всебічному впливі на свідомість, синтезуючи думки, відчуття, волю, уяву, смаки, естетичне, етичне, моральне [18, с. 32]. Таким чином, в мистецтві відбувається доцільне поєднання, синтез

ідеального та реального, пізнання якого відбувається в процесі сприймання.

Пізнавальні можливості мистецтва представлено широким спектром: пізнання мистецтва відбувається через власну діяльність у мистецтві: його сприймання, вербально-аналітичну або ж виконавську інтерпретацію, прагнення просвітництва, у комунікації з приводу мистецтва, художньо-практичну творчість, коли суб'єкт є безпосередньо творцем художніх образів. У цьому науковці вбачають суть художнього пізнання, що є набагато ширшим за своїм змістом, ніж «звичайне» набуття знань про мистецтво (твори, персоналії, події тощо) [4, с. 13].

На пріоритеті художнього сприймання мистецького твору наголошують науковці, вказуючи, що насамперед, треба зосередитись не на озброєнні учнів «знаннями щодо мовно-виразних засобів творів, уміннями аналізувати або дієво-практично щось створювати самим», а на створенні ситуації емоційного «пробудження» і формуванні ставлення до художнього образу. Науковці пояснюють, що усвідомлення свого ставлення до певного художнього об'єкта, навіть якщо учень не приймає його як щось значуще для себе, впливає на збагачення естетичного досвіду. Отже, важливим завданням мистецької освіти сучасні науковці вважають тактовне розширення кола художнього пізнання учнів з опорою на «художню емпатію та рефлексію, поглиблення мотивації до освоєння виразних засобів різних видів мистецтва і спонукання до комунікації з «приводу та навколо» творів, явищ та формування умінь аргументовано дискутувати» [4, с. 14].

Художня емпатія та рефлексія забезпечується в процесі комунікації з мистецтвом, під час якої кожний шукає у творі щось актуальне і значуще для себе, відповідність своїм очікуванням, адже справжній «художній твір — це процес, як і саме реальне життя» [11, с. 214].

Художнє пізнання творів мистецтва завжди апелює до емоційної сфери, спирається на неї й складає міцне підґрунтя для творчого розвитку особистості та формування культурної компетентності загалом.

Розглядаючи питання зв'язку сприймання твору мистецтва з творчим

розвитком, треба зазначити важливу думку сучасних науковців щодо надзвичайно великого потенціалу емоційної сфери. Здатність досягнути цілісність світу і прагнення такого досягнення, засвідчує активність пізнання людини, розвиненість її «емоцій» і «рацій», стан перебування у творчому пошуку, креативність як потенцію для розкриття власного обдарування і націленість на саморозвиток, потребу «діяти», здобувати знання про світ, передусім через дієво-практичне його освоєння з подальшою рефлексією; усвідомлення себе суб'єктом творення культури загалом і своєї національно-культурної ідентичності зокрема разом із толерантним ставленням до здобутків інших національних культур світу тощо [4, с 18].

Одним із засобів творчого розвитку є мистецтво. Воно позитивно впливає на дітей, розвиває, озброює знаннями, долучає до краси світу. У молодшому шкільному віці дітям властива емоційна чуйність, доброта до оточення, уміння бачити гарне у дрібницях, любов до природи та навколишнього світу.

Мистецтво в початковій школі представлено найкращими здобутками вітчизняних і зарубіжних митців у різних видах та напрямках.

Образотворче мистецтво завдяки своїй універсальності справляє на дитину найефективнішу дію: розвиває її емоційно-чуттєву сферу, поглиблює знання, інтенсифікує візуальний і сенсорний досвід, формує загальну та естетичну культуру. Вплив образотворчого мистецтва на творчий розвиток особистості збільшує діапазон творчих можливостей, збагачує естетичне сприймання й уяву, осмислення та переживання твору мистецтва або явища життя. І. Демченко вбачає в цьому змогу бути не пасивним споживачем візуальних вражень, а поціновувачем естетичних та художніх якостей твору, здатним сміливо втілювати свої почуття в самостійних творчих роботах за допомогою невербальних способів, візуальних символів, асоціативних зіставлень та художніх образів [8].

Висновки науковців і практиків свідчать про те, що мистецтво музики має комплексний вплив на людину: на психіку (розвиток загальних психічних властивостей - мислення, уяви, уваги, пам'яті, волі), фізіологію, емоційну

сферу; сприяє вихованню душевної чуйності, естетичних потреб, ідеалів, формуванню всебічно розвиненої, гуманної особистості. Навчання музики передбачає застосування музично-творчої діяльності, у процесі якої формуються особистісні якості молодших школярів, забезпечуючи їхній особистісно-креативний розвиток, зокрема засобами творчого музикування, заснованого на імпровізації. Заняття музичною імпровізацією позитивно впливають на розвиток музичного мислення й на розвиток особистості взагалі: «Імпровізаційний розум – це не просто творчий розум, а розум швидкий, реактивно-спонтанний, ситуативний» [41, с. 154].

На відміну від інших видів мистецтва, музика безпосередньо пов'язана з рухами та адресована душі кожного школяра. Розуміння музичного змісту школярами криється в єдності слухових, зорових, словесних, рухових вражень на основі життєвих прообразів музичного мистецтва та насамперед його власної мови та руху. Різні види музичної діяльності (прослуховування музики, спів, гра на музичних інструментах, музично-ритмічні рухи) стимулюють прояв творчих здібностей молодших школярів і, перш за все, розвиток музично-образного бачення світу. Так, музична творчість дітей молодшого шкільного віку на уроці реалізується у співі простих мотивів, творенні мелодій на запропонований текст, показі ритмічного супроводу, в оцінних судженнях про почуту музику тощо.

Театральне мистецтво є художнім відображенням життя за допомогою драматичної дії, що «виконується автором перед глядачами, відображає дійсність у всіх її проявах (духовному й практичному), діє переконливо, тому що, залишаючись у рамках справжнього життя, воно разом з тим виходить і за його межі» [35, с. 654]. С. Сидоренко підтримує думку К. Станіславського про театр як надзвичайніший з усіх видів мистецтва й акцентує на ньому не тільки як на відображенні дійсності, але й художньої творчості, особливій практично-духовній діяльності людей, про що свідчить характер впливу сценічного мистецтва на людину. Сила театрального впливу на людину пояснюється гармонійним синтезом поезії, живопису, музики, сценічного мистецтва, яке

створюється одночасно режисерами, акторами, художниками, музикантами та глядачами. Театр об'єднує усі мистецтва для підвищення почуттів: пантоміма, костюм, гра актора - все це подвоює враження, причому сценічний вплив сприймається цілою групою осіб, внаслідок чого розвивається спільне, масове відчуття, що загострює моменти сприйняття.

Театр слугує засобом формування важливих життєвих цінностей у молодших школярів, дає можливість для активної естетичної діяльності, яка створює творця, енергійну, старанну особистість, сповнену оптимізму та натхнення.

Отже, аналіз науково-методичної літератури дозволив схарактеризувати педагогічний потенціал мистецтва в контексті творчого розвитку особистості молодшого школяра. З'ясовано, що мистецтво, як невіддільна частина духовної культури людства, здійснює в художньо-образній формі потужний емоційний вплив на психіку особистості, активізує її на творення краси в навколишньому світі й на внутрішнє самовдосконалення. Особливості мистецтва, а саме - образність; специфічність способів відтворення навколишньої дійсності, засобів, за допомогою яких відбувається створення художніх образів, забезпечують вплив на психічні й фізіологічні процеси в організмі дитини, активізують емоційно-чуттєву сферу, уяву, пізнавальні процеси, потреби творчого самовираження, що загалом сприяє творчому розвитку особистості.

Таким чином, проведене дослідження теоретико-методологічних засад проблеми творчого розвитку особистості молодшого школяра засобами мистецтва дозволяє зробити наступні висновки. Творчий розвиток науковці пов'язують із розвитком творчого потенціалу в конкретних видах творчості, а також загальних розумових здібностей, від яких залежить успішність у багатьох видах діяльності, пов'язаних із постановкою і вирішенням пізнавальних завдань. На творчий розвиток у мистецьких видах діяльності впливають такі психологічні характеристики як: здатність до емоційно-почуттєвого сприйняття, співпереживання, естетичної емпатії, наявність розвиненої уяви, художньо-образного і асоціативного мислення, синестезії тощо.

Вікові психологічні особливості творчого розвитку молодших школярів виявляються в пізнавальній активності, образному й творчому мисленні, розвинутій уяві, здатності до емоційної чутливості, переживання й емоційного відгуку, схильності до творчої діяльності та знаходять своє відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності, що дозволило нам визначити в структурі творчого розвитку когнітивний, емоційний і продуктивний компоненти.

З'ясовано, що мистецтво, як невіддільна частина духовної культури людства, в художньо-образній формі здійснює потужний емоційний вплив на психіку особистості, мотивує її на творче самовираження й на внутрішнє самовдосконалення. Особливості мистецтва, а саме - образність; специфічність способів відтворення навколишньої дійсності, засобів, за допомогою яких відбувається створення художніх образів, забезпечують вплив на психічні й фізіологічні процеси в організмі дитини, активізують емоційно-чуттєву сферу, уяву, пізнавальні процеси, потреби творчого самовираження, що загалом сприяє творчому розвитку особистості.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛІ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

2.1. Мета, завдання і структура моделі творчого розвитку особистості молодшого школяра засобами мистецтва

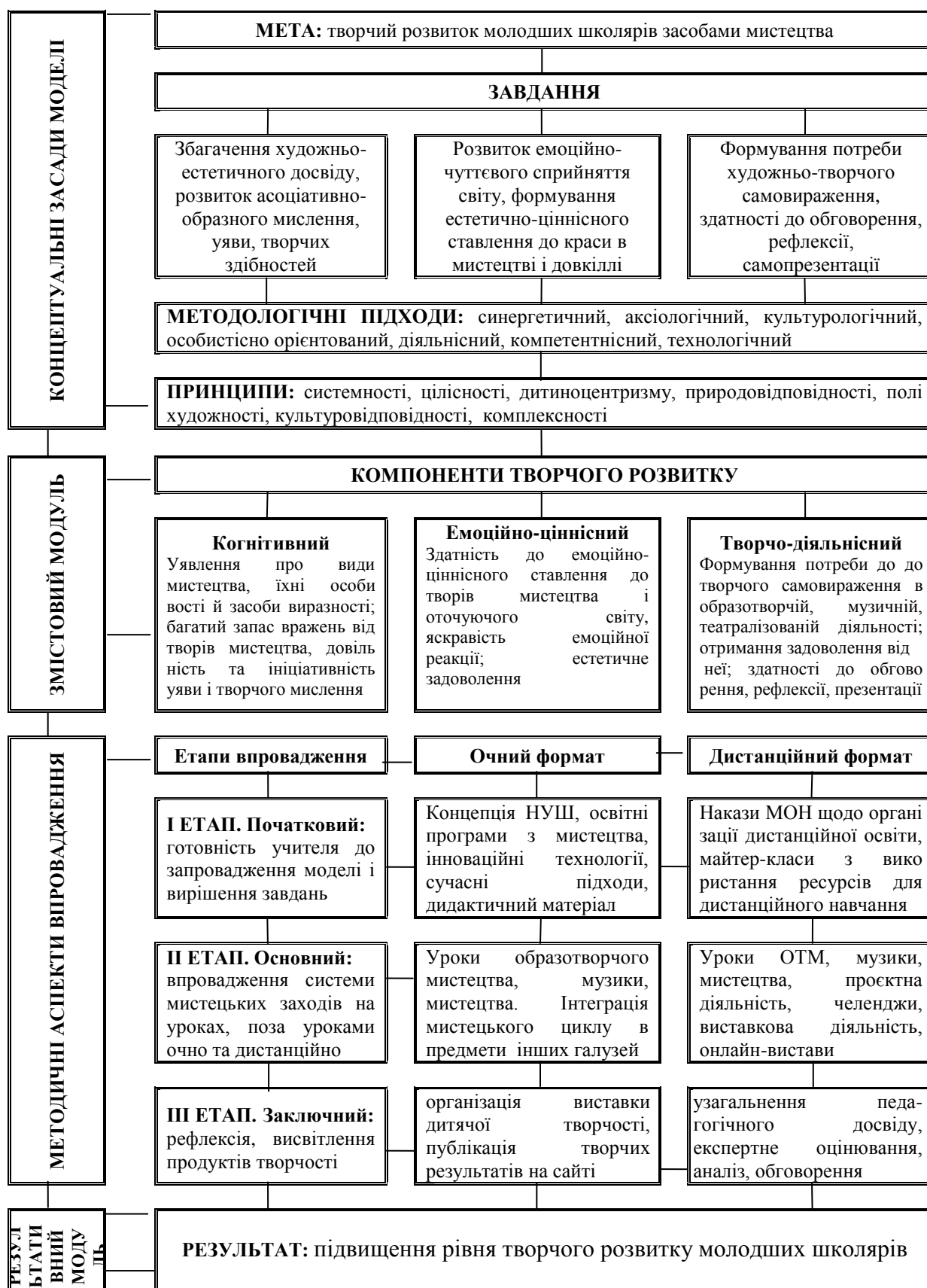
Проаналізувавши науково-педагогічну літературу з проблеми, зроблено висновок, що у творчому розвитку особистості молодшого школяра засобами мистецтва важливим є художньо-естетичне сприйняття творів мистецтва, активізація емоційно-чуттєвої сфери, уяви, пізнавальних процесів, потреби творчого самовираження.

Ефективність використання різних видів мистецтва в початковій школі, завдяки яким активізується емоційно-чуттєва сфера, уява, пізнавальні процеси, виникає потреба творчого самовираження і запускається механізм творчого розвитку молодших школярів, залежить від проектування освітнього процесу, який вимагає застосування методу моделювання.

З цією метою нами розроблено педагогічну модель творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва (далі Модель).

В науковій літературі поняття «модель» пов'язується зі способом, образом, мірою. Головна мета методу моделювання вбачається науковцями у створенні моделі, яка повною мірою спроможна відтворювати причинно-наслідкові зв'язки, що існують в реальному об'єкті. Тому основною вимогою до моделі є її адекватність, відповідність реальній дійсності й суттєвим властивостям об'єкта [10].

Розроблену Модель спрямовано на творчий розвиток молодших школярів засобами мистецтва в очному і дистанційному форматах навчання (рис. 2.1).

Рисунок 2.1. Модель творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва

Розроблену Модель запроваджено в освітній процес молодших класів Гімназії № 22 Нікопольської міської ради Дніпропетровської області у період з 2019 по 2022 роки.

Метою розробленої Моделі визначено: творчий розвиток молодших школярів засобами мистецтва в освітньому процесі початкової школи. Її досягнення стає можливим через реалізацію наступних завдань: збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; розвиток емоційно-чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі; формування потреби творчого самовираження в художньо-естетичній діяльності, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації.

Реалізація першого завдання – збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; формування уявлень про засоби художньої виразності – конкретизується у формуванні вміння встановлювати різноманітні асоціативні зв'язки, розвитку дослідницьких здібностей в експериментуванні з художніми матеріалами, формуванні здатності входити в образ і передавати його характерні особливості пластикою, жестами, мімікою, голосом, використовувати запас вражень від навколишнього світу та продукувати оригінальні ідеї та рішення.

Друге завдання – розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування емоційно-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі, здійснюється через: розвиток здатності помічати, відчувати та розуміти красу в навколишньому світі; формування культури сприйняття об'єктів краси (природи, людини, мистецтва) і чуттєвого відгуку (здивування, захоплення, милування, радості) в процесі художньо-творчої діяльності (дослідження, гри, фантазування, імпровізації), формування здатності до «входження» в образ, розвиток здатності виражати особисте відношення до світу власною творчістю.

Третє завдання – формування потреби творчого самовираження в образотворчій, музичній, театралізованій діяльності, отримання задоволення від

неї, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації – спрямоване на: розвиток у дітей потреби в художній діяльності, отримання задоволення від неї, здатності до командної взаємодії, обговорення, самовираження за допомогою образотворчої, музичної, театралізованої діяльності, володіння навичками художньої діяльності, самостійного створення художніх образів, рефлексії й самопрезентації.

Структурними компонентами даної Моделі є модулі: концептуально-цільовий, змістовий, технологічний і результативний, реалізація яких дозволяє ефективно впливати на основні компоненти творчого розвитку молодших школярів: когнітивний (збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; формування уявлень про засоби художньої виразності), емоційно-ціннісний (розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування емоційно-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі) і творчо-діяльнісний (формування потреби творчого самовираження в образотворчій, музичній, театралізованій діяльності, отримання задоволення від неї, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації), які є взаємозалежними.

Отже, з метою творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва розроблено Модель, яку спрямовано на вирішення завдань: збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; розвиток емоційно-чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі; формування потреби творчого самовираження в художньо-естетичній діяльності, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації.

Структуру Моделі представлено модулями: концептуально-цільовий, змістовий, технологічний і результативний, реалізація яких дозволяє ефективно впливати на основні компоненти творчого розвитку молодших школярів: когнітивний (збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; формування уявлень про засоби

художньої виразності), емоційно-ціннісний (розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування емоційно-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі) і творчо-діяльнісний (формування потреби творчого самовираження в образотворчій, музичній, театралізованій діяльності, отримання задоволення від неї, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації),

2.2. Концептуальні засади моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва

Концептуальний базис моделі творчого розвитку молодших школярів складають методологічні підходи та психолого-педагогічні принципи.

Вирішення визначених завдань Моделі набуває можливості практичного вирішення за умови сучасних методологічних підходів, таких як: діяльнісний, компетентнісний, особистісно орієнтований, аксіологічний, культурологічний, синергетичний, технологічний.

Пріоритетним серед інших у реалізації Моделі є діяльнісний підхід, який ґрунтується на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою творчого розвитку особистості. Твердження О. Леонтьєва про засвоєння опредмеченої психологічної реальності у безпосередній взаємодії з навколишнім середовищем, в якій зовнішня діяльність з реальними предметами є первинною в процесі переходу до внутрішньої, забезпечує інтеріоризацію, що відбувається за допомогою розумових операцій. У розробленій Моделі діяльнісний підхід передбачає не лише творчий розвиток молодших школярів у процесі різних видах мистецької діяльності. У фокусі нашого дослідження значним потенціалом творчого розвитку особистості розглядається процес сприймання мистецьких творів. На основі художніх концепцій А. Бакушинського, Л. Масол, які наголошують на творчій природі сприймання і вважають його активним психічним процесом освоєння дійсності, спрямованим

на дію, а не на результат, Л. Шульга в технології розвитку творчих здібностей обґрунтовує діяльнісний підхід у сприйманні творів живопису, яке трансформується в гру, творчу дію, фантазування, імпровізацію і надає дитині можливість виразити емоційно-ціннісне ставлення до художнього образу природним для неї способом [45]. Діяльнісний підхід, на погляд вченої, забезпечує формування досвіду творчої діяльності як необхідного і найбільш важливого компонента емоційно-ціннісного ставлення до світу; дозволяє реалізувати природній дослідницький рефлекс допитливості; пробуджує власну думку, фантазію; дає можливість прожити індивідуальну практику взаємодії з довкіллям в його трансформації в художній творчості; усвідомити себе як суб'єкта творчої діяльності [44, с. 210].

Компетентнісний підхід, за визначенням І. Беха, І. Зарубінської, О. Кононко, зміщує акценти з процесу накопичення знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку в учнів початкової школи здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання і досвід у діяльності [16]. Метою впровадження компетентнісного підходу в сучасну початкову освіту є самореалізація особистості, формування в неї загальнолюдських цінностей, опанування методами пізнання [30]. Використання творів мистецтва в освітньому процесі початкової школи надають можливість набути індивідуальний досвід та забезпечити єдність діяльності й розвитку молодших школярів.

Особистість школяра в розробленій педагогічній Моделі перебуває у центрі уваги завдяки особистісно орієнтованому підходу, який проголошує розуміння закономірностей розвитку учня, визнання його унікальності, забезпечення розкриття творчого потенціалу. На думку І. Беха, стратегія побудови виховного процесу в площині особистісно орієнтованого підходу «мусить визначатися науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі» [2, с. 39]. Особистісно орієнтований підхід поєднує навчання, сприймання твору мистецтва, художню діяльність в єдиний процес розвитку, взаємодії, підготовки до життєтворчості, самоактуалізації,

самореалізації, саморозвитку і спрямовує діяльність учителя на забезпечення сприятливих умов щодо формування кожного учня як унікальної особистості, розкриття його природного потенціалу, його творчого розвитку.

Аксіологічний підхід у Моделі спрямовує процес художньо-естетичної діяльності на відкриття учням справжніх цінностей, ціннісного ставлення до себе, інших людей, предметного світу, природи, мистецтва, їх розуміння і переживання під час зустрічі, спілкування, гри, фантазування, імпровізації, художнього самовираження. Такий підхід забезпечує формування в учнів соціально-цінних і моральних якостей, спрямованих на благо людини, створення краси навколо себе, збереження різноманітності світу. Так, І. Бех визначає пріоритетною метою виховання «особистісне самоусвідомлення, виховання та розвиток духовних цінностей», яка досягається через вплив мистецтва на емоційну сферу дитини, завдяки чому вона долучається до світу духовних, естетичних і художніх цінностей [2, с. 196].

Культурологічний підхід у взаємодії з мистецтвом представляє освітній процес як занурення учнів до конкретного культурного середовища, осмислення культурних надбань рідного краю, країни, усього світу, внутрішньої роботи над своїми діями і вчинками. Науковці вказують на зв'язок культури й творчості. Науковці вважають, що творчість як специфічна людська якість обумовлена, з одного боку, потребами культури, з іншого, – її формуванням; культурний досвід сприйняття картини світу привласнюється в спеціально організованій діяльності та в суб'єктивному відображенні стає стрижнем художнього образу; перед сучасною освітою постає завдання з виховання духовної людини «яка мислить і прагне творити» [21, с. 4]. У розробленій Моделі культурологічний підхід забезпечує культуровідповідне середовище, в якому молодші школярі долучаються до краси навколишнього світу, художньо-естетичних надбань вітчизняної та світової культури й привносять власні особистісні переживання, творче суб'єктивне відображення предметів, явищ, відносин, що загалом збагачує їх індивідуальну культуру та впливає на творчий розвиток [23].

Синергетичний підхід в Моделі сприяє оновленню змісту, методів і форм освітнього процесу з урахуванням таких чинників як саморозвиток, креативність і нелінійність мислення; вимагає організації процесу пізнання невіддільного від переживання і спілкування, що продукує активне творення молодшими школярами знання, набуття необхідних вражень, відчуттів, досвіду, умінь та навичок художньо-естетичної діяльності; формує новий тип відносин між учителем і учнем, взаємну допомогу та співробітництво, спільне, творче освоєння світу; слугує основою діалогічного спілкування з природою, мистецтвом, навколишнім світом і сприяє розкриттю власних тенденцій розвитку [13]. Синергетичний підхід до художньо-творчого процесу означає інтеграцію людини і мистецтва як двох системних утворень, саме тому завдання вчителя – мобілізувати учнів до міркувань про смисл та походження речей, до пошуку цілісних життєвих сенсів, осягнення «мистецтва мислетворчості» [42, с. 35]. Синергетичний підхід у Моделі стверджує ідею самоорганізації, сприяє пробудженню особистісного потенціалу та здібностей молодших школярів, ініціюванню індивідуальних освітніх траєкторій та шляхів особистісного розвитку, процесу самостворення.

Технологічний підхід, за визначенням Б. Ліхачова, Г. Селевка, С. Сисоевої, моделює шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного предмета, передбачає визначення способів організації освітнього процесу, мети, засобів її досягнення, етапів творчої діяльності, технічних засобів [34]. Науковці зазначають, що технологічний підхід до вибору методів, організаційних форм взаємодії учнів і вчителя забезпечує ефективність освітнього процесу. Основну ідею технологічного підходу вбачається в детальному проектуванні педагогічного процесу в усіх його компонентах (змісті, методах, засобах навчання), задля гарантованого отримання необхідного результату – досягнення запроєктованих освітніх цілей. Модель передбачає конструювання освітнього процесу за допомогою системи зустрічей з творами різних видів мистецтва: образотворчого, музичного, театрального та запропонованих видів художньої діяльності, спрямованих на

розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів відповідно до освітніх орієнтирів, цілей, змісту освіти у досягненні мети творчого розвитку.

Підґрунтям ефективності Моделі нами визначено наступні основоположні педагогічні ідеї (принципи), які є:

- принцип цілісності, який проявляється в системності, структурності, сталості, самостійності цілого і вимагає врахування всієї сукупності матеріальних, соціальних, моральних, культурних, психолого-педагогічних та інших умов, що мають вплив на творчий розвиток молодших школярів;

- принцип дитиноцентризму лежить в основі особистісно орієнтованої освіти молодшого школяра, розширенні його можливостей у самореалізації та саморозвитку на засадах гуманізації реального буття, посилення уваги до його цінностей та інтересів задля формування в ньому основ життєвої компетентності;

- принцип природовідповідності спрямований на пізнання багатогранної природи особистості, особливостей анатоμο-фізіологічного розвитку людини з урахуванням її віку і статі. Означений принцип передбачає врахування вікових особливостей учнів, орієнтує на забезпечення умов для задоволення їхніх домінантних потреб: у русі, активній діяльності, пізнанні, творчості, спілкуванні, взаємодії;

- принцип поліхудожності передбачає розширення й поглиблення змісту навчання і розвитку шляхом застосування різних видів мистецтва, їх взаємодоповнення й взаємозбагачення;

- принцип культуровідповідності передбачає нерозривний зв'язок навчання з культурними надбаннями людства і свого народу, зокрема зі знаннями про загальнолюдські багатства в царині духовної та матеріальної культури, про особливості розвитку і становлення національної культури та її взаємозв'язки із загальнолюдською; знаннями історії свого народу, його культури; забезпеченням духовної єдності й спадкоємності поколінь;

– принцип системності має реалізуватись через створення у свідомості школяра образу світу – цілісної багаторівневої системи уявлень про мистецтво і довкілля, інших людей і самого себе. Від педагогічного процесу вимагає наявності всіх ознак системи: логіки процесу, взаємозв'язку його частин, цілісності тощо;

– принцип комплексності передбачає відбір і взаємозв'язок форм і методів роботи, їх усвідомлене використання з метою досягнення запрограмованого результату. Реалізується даний принцип у Моделі через використання комплексу мистецтв і різних видів художньої діяльності в освітньому процесі.

Отже, концептуальні засади розробленої моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва базуються на сучасних методологічних підходах (діяльнісний, компетентнісний, особистісно орієнтований, аксіологічний, культурологічний, синергетичний, технологічний) і принципах, покладених в її основу (системності, цілісності, дитиноцентризму, природовідповідності, поліхудожності, культуровідповідності, комплексності), що сприяє збагаченню художньо-естетичного досвіду, розвитку асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей, емоційно-чуттєвому сприйняттю світу, формуванню естетично-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі, потреби творчого самовираження в художньо-естетичній діяльності, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації, що загалом сприяє творчому розвитку молодших школярів.

2.3. Методичні аспекти запровадження моделі розвитку творчих здібностей учнів початкової школи засобами художньої діяльності в урочний та позаурочний час

Основними структурними компонентами Моделі є змістовий і методичний модулі, які містять критеріальний апарат, запропоновані етапи

творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва в очному і дистанційному форматах навчання (рис. 2.1.).

Розроблення критеріального апарату дослідження здійснювалося на основі визначення творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва, структура якого складається з трьох взаємопов'язаних компонентів і відповідних критеріїв та показників.

Когнітивний критерій оцінює загальний пізнавальний і творчий розвиток молодших школярів: уявлення про види мистецтва, їхні особливості й засоби виразності; багатий запас вражень від творів мистецтва, довільність та ініціативність уяви й творчого мислення. Показниками когнітивного критерію виступають: розуміння особливостей різних видів мистецтва, засоби їх виразності; довільність уяви, багатий запас вражень від навколишнього світу.

Емоційно-ціннісний критерій дозволяє визначити рівень емоційної реакції, здатності до переживання і відчуття краси мистецтва, естетичного задоволення, прояву емоційної реакції в процесі сприйняття мистецтва і довіллія. Показниками емоційно-ціннісного критерію є: здатність до емоційно-почуттєвого сприйняття творів мистецтва, яскравість емоційної реакції; естетичне задоволення.

Творчо-діяльнісний критерій визначає рівень потреби до творчого самовираження в образотворчій, музичній, театралізованій діяльності, інтересу до художньої діяльності, здатність до створення художнього образу та отримання задоволення від художньо-творчої активності. Показниками продуктивного критерію є: інтерес до художньої діяльності та отримання задоволення від неї; здатність до самовираження засобами мистецтва; здатність до самостійного створення художніх образів, вияву фантазії, уяви, творчої активності.

Розроблено методичний супровід щодо впровадження системи освітніх заходів із творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва в очному і дистанційному форматах, які реалізуються на трьох етапах: початковому, основному і заключному.

Початковий етап спрямовано на підготовку вчителя до реалізації завдань розробленої Моделі:

- ознайомлення з вимогами законодавчих документів про освіту, зокрема Законів України, Національної доктрини, концепції НУШ, концепції художньо-естетичного виховання школярів, державних освітніх стандартів;

- усвідомлення сучасних інноваційних процесів і сутності педагогічних технологій в початковій освіті;

- аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень науки й практичних здобутків із проблеми творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва;

- знання психологічних закономірностей творчого розвитку учнів;

- ознайомлення з програмно-методичним комплексом з мистецтва для початкових класів, інтерактивними методами і прийомами, особливостями інноваційних педагогічних технологій для запровадження в очному та дистанційному форматах навчання;

- ознайомлення з практикою використання цифрових засобів в організації художньо-естетичної взаємодії з учнями в дистанційному навчанні.

Вчитель повинен вміти: проводити уроки дотримуючись вимог навчальних програм; впроваджувати інноваційні технології викладання предметів мистецької галузі; застосовувати сучасні аудіовізуальні і мультимедійні засоби; добирати художні твори для проведення уроків – музичні, візуальні, образотворчі; самостійно працювати із сучасною психолого-педагогічною літературою та мистецькими матеріалами (фонохрестоматії, слайди, відео, інтернет-ресурси); організовувати проєкту діяльність учнів художньо-естетичного напрямку.

Учитель планує освітній процес в напрямках музичного, образотворчого мистецтва, театрального мистецтва і готує супровідні дидактичні матеріали до уроків для використання в очному та дистанційному форматах:

- наочні матеріали - схеми, плакати; медійні презентації; репродукції картин, скульптур, споруд; портрети видатних діячів мистецтва, культури; відеотеку, фонохрестоматію тощо;

- роздаткові матеріали для уроків мистецького циклу та інтеграції з іншими предметними галузями в очному форматі: картки зі схемами, таблицями; уривки музичних, художніх, творів, поезій, епізодів театральних вистав, історичних подій тощо; розробляє сценарії виховних заходів, плани-конспекти уроків; узагальнює досвід роботи та готує опис власного педагогічного досвіду;

- цифрові ресурси, онлайн програми, електронні посібники художньо-естетичного напрямку для використання в дистанційному форматі, організації мистецьких зустрічей, ознайомлення з видатними митцями й творами мистецтва, забезпечення ефекту занурення в художні образи, активізації творчого процесу, організації художньо-творчої діяльності, командної та групової взаємодії, зворотного зв'язку, рефлексії, презентації творчих здобутків, онлайн виставок тощо.

З метою підготовки вчителів до запровадження Моделі в дистанційному форматі освіти доцільно організувати методичну підтримку: огляд освітніх курсів «Цифрові інструменти Google для освіти», майстер-класи «Робота з відеоредактором InShot», «Платформа ActivInspire», «Платформа Canva»; «Платформа для створення онлайн ігор WordWall.net», «Платформа для створення онлайн ігор LearningApps.org», «Робота PowerPoint, Paint 3D», «Огляд відеоредакторів для ПК: Movavi, Free Cam8» тощо.

Основний етап спрямовано на реалізацію Моделі в очному та дистанційному форматах.

В очному форматі на основному етапі відбувається впровадження системи урочної та позаурочної художньої діяльності: проведення уроків мистецької галузі, гурткових занять, проєктів, позаурочних заходів з елементами художньої діяльності. На уроках вводиться ігрова драматургія з теми, що вивчається, організовуються зустрічі з образотворчим мистецтвом

(візуальний супровід навчальних тем творами живопису, графіки, скульптури), музикою (прослуховування музичних творів за тематичним напрямом, встановлення взаємозв'язку музики та образотворчого мистецтва), театром (виразне читання віршів, загадок, відеоперегляд епізодів театральних вистав, драматизація казок, потішок, епізодів художніх творів, реконструкція художнього образу тощо).

У дистанційному форматі відбувається організація онлайн уроків на платформі Zoom або Kwigia. Платформа для дистанційного навчання Kwigia дозволяє налаштувати формат навчання від перегляду уроків у записі до проведення живих уроків, різні формати творчих завдань та тестів, роботу в мінігрупах та проєктні завдання. У результаті дистанційного формату навчання на платформі учні отримують: систематизацію матеріалів; послідовну видачу інформації; можливість доступу до матеріалів у зручний час; зручну систему спілкування з іншими учнями; відображення прогресу та зворотного зв'язку від учителя.

Інтерактивне занурення в мистецтво забезпечить використання фрагментів із творів кіномистецтва, що пропонують автори сучасних підручників. Найактивніше залучають мультфільми до змісту уроків у 1-му класі О. Калініченко та Л. Аристова. Так, у 1-му класі вони органічно вплітають до змісту уроків музичного мистецтва фільми: «Маленький Моцарт», «Ведмедик і той, що живе у річці», «Таємна служба Санта-Клауса», «Дитячий альбом», «Красуня і Чудовисько», «Білосніжка і сім гномів», «Фантазія», «Чарівна флейта», «Лисичка, Котик і Півник», «Спляча красуня» тощо.

Ефективним засобом медіасупроводу дистанційного уроку є електронний підручник. Яскравий приклад такого інтерактивного навчання - електронні підручники для початкових класів Людмили Масол, Олени Гайдамаки, Оксани Колотило, який побудовано на ігрових засадах. Підручник надає можливість використовувати в очному та дистанційному форматах розробленої Моделі низку комп'ютерних форм супроводу уроків мистецтва «в одному ресурсі»: тексти, зображення, відео, інструментальна музика і спів, гра на віртуальній

клавіатурі, довідкові вебсайти, дидактичні ігри, онлайн-вправи й різновиди практичної діяльності з малювання на планшеті, перевірні тести тощо. Медіаресурси є методичною допомогою для вчителів у забезпеченні уроків художнім матеріалом, який спрямовано на творчий розвиток учнів.

Навчальні онлайн-ігри надають учням можливість одночасно грати і пізнавати новий матеріал. Окрім готових ігор, педагог пропонує використовувати й авторські, що створені в онлайн-сервісі, в якому конструктор призначений для розробки, зберігання інтерактивних завдань з різних предметів, за допомогою яких учні можуть перевірити й закріпити свої знання в ігровій формі.

Так, для створення інтерактивних ігор мистецького напрямку використано ряд онлайн сервісів. Learning.Apps - один з найзручніших сервісів для створення мультимедійних інтерактивних дидактичних ігор. Платформа Learning.Apps містить інструкцію та велику кількість шаблонів для створення ігрових завдань. «Скриньки мистецтва», «Мистецтво рідного краю», «Декорації до казок», «Театр», «Веселі нотки», «Мистецькі подорожі», «Музичні ребуси», «Секрети жанрів», «Опиши музику», «Музичні антоніми» тощо., різноманітні вікторини та багато іншого дають педагогу можливість створити гру відповідно до вікових особливостей учнів та вимог освітнього процесу.

При створенні ігор на даній платформі можна використовувати як вже запропоновані фото-, відео- та аудіофайли, так і власні. Обравши потрібний шаблон, слід зазначити назву та коротку інструкцію, додати обрані файли. Натиснувши на поле «Завершити редагування та переглянути вправу», маємо можливість протестувати гру та виправити недоліки, якщо вони існують, а виправивши, натискаємо на поле «Зберегти вправу». Щоб гра була доступна іншим, важливо зробити її публічною.

Wordwall також дуже зручна платформа для створення інтерактивних завдань, але, на відміну, від Learning.Apps є платною. Щоб почати працювати на цій платформі потрібно зареєструватися. Сервіс Wordwall містить

інструкцію та шаблони. Щоб створити нову вправу, потрібно обрати шаблон, додати фото-, відео- та аудіофайли і зберегти вправу.

Liveworksheets дозволяє перетворювати традиційні аркуші для друку (doc, pdf, jpg ...) на інтерактивні онлайн-вправи з самоперевіркою, які називаються «інтерактивними аркушами». Це зручний сервіс для учнів і вчителів. Крім того, інтерактивні аркуші повною мірою використовують нові технології, застосовані в освіті. Зареєструвавшись, учитель може створювати власні інтерактивні аркуші або використовувати ті, якими поділилися інші педагоги.

Корисним для використання в дистанційній освіті є сервіс, де «хмара» категорій (тегів) є опорним конспектом. Приклади «хмарних завдань» містяться і в підручниках з мистецтва для початкової школи автора Л.Масол: наприклад, створити словникову хмару термінів з мистецтва на основі нещодавно вивчених слів з мистецької абетки.

Безмежні резерви доступу до цифрової інформації забезпечують кюар-коди в підручниках мистецької галузі, які полегшують читання закодованих даних за допомогою сучасних мобільних телефонів, оснащених камерами. Такі коди або посилання зазвичай розміщені біля інформації про слухання музики, мистецькі твори художників, розвантажувальні руханки або перегляд відео, мультфільму, кадри якого зазвичай подано в тексті. Вони також дають змогу учням прослухати певний музичний твір у кількох різних виконаннях і порівняти їх.

Ефективним у вирішенні завдань творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва є метод проєктів, який здобуває позитивного досвіду в практиці початкової школи як в очному, так і в дистанційному форматах. Метод мистецького проєкту в розробленій Моделі сприяє створенню умов, за яких учні опановують умінням активно здобувати, оновлювати та розвивати свої знання та мають можливість їх творчого застосування.

Вирішальне значення в проєктній діяльності мають мотиви учня. На етапі включення учнів у проєкт вони зумовлені задачами, які формулює вчитель. Зважаючи на те, що мотив полягає у ставленні учня до задачі й мети, які

пропонує вчитель, важливим завданням є створити для учнів відповідні умови, серед яких нами реалізовано у запровадженні Моделі:

- мотиваційне середовище - усвідомлення учнями можливостей для реалізації в освітньому процесі особистих інтересів, здібностей і талантів, а також для розв'язання життєвих проблем;

- урахування вікових особливостей - ознайомлення з діяльністю на доступному рівні сприймання, розроблення посильних, актуальних і цікавих проєктів мистецького напрямку;

- психологічний комфорт - створення психологічного клімату, сприятливого для вияву самостійності, бажання досліджувати та реалізовувати власні ідеї в проєктній діяльності мистецького напрямку;

- творче середовище - підтримка інтересу до проєктної діяльності, заохочення проявів творчості.

Так, розвиток чуттєвого сприйняття мистецтва і формування в молодших школярів естетичного ставлення до нього відбувається завдяки: здатності помічати, відчувати й розуміти красу в навколишньому світі; сприйняття мистецтва і чуттєвого відгуку в процесі художньо-творчої діяльності (дослідження, гри, фантазування, імпровізації), здатності до «входження» в образ, вираження особистого ставлення до мистецтва власною творчістю: словом, кольором, малюнком, що гармонійно інтегрується саме в мистецько-проєктній діяльності.

Так, в початкових класах гімназії № 22 Нікопольської міської ради Дніпропетровської області у 2020-2021 навчальному році запроваджено мистецький проєкт «Казковий світ Марії Примаченко» в дистанційному форматі з метою ознайомлення з творчістю Марії Примаченко, формування культурної компетентності й творчого розвитку учнів. В ході реалізації проєкту розроблено цифровий артпростір «Казковий світ Марії Примаченко» на музейній сторінці сайту гімназії для залучення учнів початкової школи у спільний колективний процес, розкриття творчого потенціалу під час ознайомлення й емоційно-почуттєвого сприймання творів Марії Примаченко. За

допомогою малювання, аплікації, декоративного розпису скульптури, макетування артоб'єктів відповідно до вікових можливостей учнів організовано створення художніх образів за мотивами творчості Марії Примаченко. Світлини творчих композицій, виготовлених учнями 1-2 класів у домашніх умовах дистанційного формату під час проєктної діяльності стали експонатами шкільної онлайн-виставки за результатами проєкту «Казковий світ Марії Примаченко». Крім образотворчого напрямку в цьому проєкті відбувся челендж з театралізованої імпровізації творів Марії Примаченко, в якому взяли участь учні 3-4 класів та їхні батьки. У творчих роботах челенджу інтегровано музику, хореографію, декоративний живопис, спів, гру на музичних інструментах за мотивами творчості народної художниці.

На першому етапі проєкту відбулось відеознайомство з життям видатної української художниці Марії Примаченко та її творчістю. Розміщене на освітніх ресурсах відео ознайомило учнів з декоративним живописом видатної улюблениці українського народу. Мистецький компонент творчості Марії Примаченко було інтегровано на уроках різних предметних галузей початкової школи. Учні зустрічалися з героями видатних картин, слухали їх за допомогою музики, фольклору, лірики українських поетів.

Другий етап складався з мистецької діяльності учнів: малювання, аплікації, виготовлення й декорування масок фантастичних звірів, співу колискової «Тиша, вечір на дворі...», гри на музичних інструментах, вправлялися в ораторському мистецтві, фантазували та створювали нові казкові експонати для декорацій.

На третьому етапі в колективній співпраці учнів відбувалось проєктування казкового сюжету експозиції творчих робіт: облаштування виставки, komponування маршруту мистецької творчості – образотворчих, музичних, театралізованих учнівських здобутків.

Четвертий етап містив підготовку афіш художніх подій, запрошень, презентацій тощо, їхню трансформацію в електронні образи та розміщення на сторінках шкільного сайту.

П'ятий етап – інтерактивна кульмінація проєкту: учні презентували творчі результати батькам, учням інших класів, вчителям гімназії.

Результатом проєкту стала яскрава подія, що створена спільними зусиллями молодших школярів, незвичайне свято єднання всіх дітей в радості успіху, створенні яскравої емоційно насиченої казки, в якій зустрілись минуле, сучасне та майбутнє України за допомогою різних видів мистецтва та дитячої творчості. Мистецький проєкт об'єднав учнів у класі, налагодив взаємодію між учнями та вчителями початкової школи, об'єднав батьків.

На третьому – завершальному етапі відбувається висвітлення продуктів творчості, учитель допомагає учням здійснити рефлексію щодо оцінки результатів художньої діяльності, аналізує власну роботу, систематизує й узагальнює набутий досвід, висвітлює і презентує результати впровадження Моделі творчого розвитку на вебресурсах, у фахових виданнях, методичних, науково-практичних заходах різного рівня. Зміст розробленої Моделі на завершальному етапі реалізується через організацію виставок, фестивалів дитячої творчості, обговорення художньо-естетичних досягнень учнів із ними самими, педагогами, батьками.

Для перевірки результативності запровадження Моделі підготовлено діагностичний комплекс методів дослідження (педагогічне спостереження, бесіда, вивчення продуктів діяльності молодшого школяра, опитування, тестування, метод експертних оцінок, вправи, спостереження, протокольна фіксація) і методик, що надасть можливість за розробленими критеріями й показниками визначити рівні творчого розвитку молодших школярів.

Творчий розвиток молодших школярів засобами мистецтва за когнітивним критерієм перевіряється за допомогою візуального тесту «Викресли зайве» (додаток А) та методів дослідження: педагогічне спостереження і бесіда. Зміст дослідження спрямовується на виявлення уявлення про види мистецтва і засоби художньої виразності.

Для дослідження емоційно-ціннісного критерію творчого розвитку молодших школярів доцільно обрати методикку вітчизняних науковців

І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк, які приділяють вирішальне значення у творчому розвитку учнів початкової школи саме емоційній сфері й наполягають для визначення рівнів її розвитку педагогічне спостереження процесу естетичного сприйняття. Для організації педагогічного спостереження науковці рекомендують використовувати екскурсії до музеїв, виставок художніх творів тощо. У невимушених обставинах діти природно виявляють особисте ставлення до естетичних об'єктів у вигляді емоцій, рухів, міміки, жестів, суджень, що фіксується вчителем у щоденнику досліджень у вигляді протоколу (додаток Б) [7, с. 82-83].

Рівні за показником творчо-діяльнісного критерію творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва визначаються за модифікованим тестом методики П. Торренса – Тест №1 П. Торренса «Закінчи малюнок» (додаток В) [51].

Отже, методичні аспекти моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва описують критеріальний апарат, структура якого складається з трьох взаємопов'язаних компонентів (когнітивний, емоційно-ціннісний, творчо-діяльнісний) та надають методичний супровід поетапного запровадження системи освітніх заходів із творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва в очному і дистанційному форматах, які реалізуються на трьох етапах: початковому, основному і завершальному.

Початковий етап спрямовано на підготовку вчителя до реалізації завдань розробленої Моделі: ознайомлення з вимогами законодавчих документів про освіту, усвідомлення інноваційних процесів і сутності педагогічних технологій; аналіз досліджень науки й практичних здобутків; знання психологічних закономірностей творчого розвитку учнів; ознайомлення з програмно-методичним комплексом з мистецтва для запровадження в очному та дистанційному форматах навчання тощо).

Основний етап забезпечує реалізацію Моделі в очному (впровадження системи урочної та позаурочної художньої діяльності: проведення уроків мистецької галузі, гурткових занять, проєктів, позаурочних заходів з

елементами художньої діяльності, організуються зустрічі з образотворчим мистецтвом, музикою, театром) та дистанційному (організація освітніх онлайн заходів на платформі Zoom або Kwiga з активним використанням електронного підручника, навчальними онлайн-іграми із застосуванням сервісів Learning.Apps, Wordwall, Liveworksheets тощо та запровадженням мистецьких проєктів) форматах, що в результаті сприяє творчому розвитку молодших школярів.

На завершальному етапі відбувається висвітлення продуктів творчості, здійснення рефлексії щодо оцінки результатів художньої діяльності, аналіз творчих здобутків, систематизація й узагальнення набутого досвіду, висвітлення і презентація результатів запровадження Моделі творчого розвитку.

Таким чином, з метою творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва розроблено Модель, яку спрямовано на вирішення завдань: збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; розвиток емоційно-чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси в мистецтві і навколишньому світі; формування потреби творчого самовираження в художньо-естетичній діяльності, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації. Структуру Моделі представлено модулями: концептуально-цільовий, змістовий, технологічний і результативний, реалізація яких дозволяє ефективно впливати на основні компоненти творчого розвитку молодших школярів: когнітивний (збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; формування уявлень про засоби художньої виразності), емоційно-ціннісний (розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування емоційно-ціннісного ставлення до краси в мистецтві і навколишньому світі) і творчо-діяльнісний (формування потреби творчого самовираження в образотворчій, музичній, театралізованій діяльності, отримання задоволення від неї, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації),

Концептуальні засади розробленої моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва базуються на сучасних методологічних підходах (діяльнісний, компетентнісний, особистісно орієнтований, аксіологічний, культурологічний, синергетичний, технологічний) і принципах, покладених в її основу (системності, цілісності, дитиноцентризму, природовідповідності, поліхудожності, культуровідповідності, комплексності), що сприяє збагаченню художньо-естетичного досвіду, розвитку асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей, емоційно-чуттєвому сприйняттю світу, формуванню естетично-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі, потреби творчого самовираження в художньо-естетичній діяльності, здатності до обговорення, рефлексії, само презентації, що загалом сприяє творчому розвитку молодших школярів.

Визначено методичні аспекти Моделі, які описують критеріальний апарат, що складається з компонентів (когнітивний, емоційно-ціннісний, творчо-діяльнісний) і надають супровід поетапного запровадження системи освітніх заходів із творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва в очному і дистанційному форматах, які реалізуються на трьох етапах: початковому (підготовка вчителя до реалізації завдань розробленої Моделі), основному (реалізація Моделі в очному та дистанційному форматах, що сприяють творчому розвитку молодших школярів) і завершальному (висвітлення продуктів творчості, здійснення рефлексії щодо оцінки результатів художньої діяльності, аналіз творчих здобутків, систематизація й узагальнення набутого досвіду, презентація результатів запровадження Моделі творчого розвитку).

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та розв'язання проблеми творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва. Результати теоретичного дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Проблема творчого розвитку є предметом наукового аналізу значної кількості досліджень, більшість яких визначають творчість як системне явище, що забезпечується здібностями, мотивами, уявою, інтуїцією, знаннями й досвідом особистості й спрямовується на отримання практичного результату, в процесі якого пріоритетне значення має продукування духовних цінностей і розвиток учнів початкових класів. Творчий розвиток науковці пов'язують із розвитком творчого потенціалу в конкретних видах творчості (технічної, математичної, музичної, образотворчої), а також загальних розумових здібностей, від яких залежить успішність у багатьох видах діяльності, пов'язаних із постановкою і вирішенням пізнавальних завдань. На творчий розвиток у мистецьких видах діяльності впливають такі психологічні характеристики як: здатність до емоційно-почуттєвого сприйняття, співпереживання, естетичної емпатії, наявність творчої уяви, художньо-образного та асоціативного мислення, синестезії тощо,

2. З'ясовано, що шкільний вік є періодом інтенсивного творчого розвитку молодших школярів і виявляються в пізнавальній активності, образному й творчому мисленні, розвинутій уяві, здатності до емоційної чутливості, переживання й емоційного відгуку, схильності до творчої діяльності й знаходять своє відображення в емоційно-почуттєвому, креативному та художньому самовираженні індивідуальності, що дозволило нам визначити в структурі творчого розвитку когнітивний, емоційний і продуктивний компоненти.

3. Схарактеризовано вплив мистецтва на психіку особистості молодшого

школяра. З'ясовано, що мистецтво, як невіддільна частина духовної культури людства, в художньо-образній формі здійснює потужний емоційний вплив на психіку особистості, мотивує її на творче самовираження й на внутрішнє самовдосконалення. Особливості мистецтва, а саме - образність; специфічність способів відтворення навколишньої дійсності, засобів, за допомогою яких відбувається створення художніх образів, забезпечують вплив на психічні й фізіологічні процеси в організмі дитини, активізують емоційно-чуттєву сферу, уяву, пізнавальні процеси, потребу творчого самовираження, що загалом сприяє творчому розвитку особистості.

4. Розроблено модель творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва, яку спрямовано на вирішення завдань: збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; розвиток емоційно-чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі; формування потреби творчого самовираження в художньо-естетичній діяльності, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації. Структуру Моделі представлено модулями: концептуально-цільовий, змістовий, технологічний і результативний, реалізація яких дозволяє ефективно впливати на основні компоненти творчого розвитку молодших школярів: когнітивний (збагачення художньо-естетичного досвіду, розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; формування уявлень про засоби художньої виразності), емоційно-ціннісний (розвиток чуттєвого сприйняття світу, формування емоційно-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі) і творчо-діяльнісний (формування потреби творчого самовираження в образотворчій, музичній, театралізованій діяльності, отримання задоволення від неї, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації),

5. Концептуальні засади розробленої моделі творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва базуються на сучасних методологічних підходах (діяльнісний, компетентнісний, особистісно орієнтований, аксіологічний,

культурологічний, синергетичний, технологічний) і принципах, покладених в її основу (системності, цілісності, дитиноцентризму, природовідповідності, поліхудожності, культуровідповідності, комплексності), що сприяє збагаченню художньо-естетичного досвіду, розвитку асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей, емоційно-чуттєвому сприйняттю світу, формуванню естетично-ціннісного ставлення до краси в мистецтві й навколишньому світі, потреби творчого самовираження в художньо-естетичній діяльності, здатності до обговорення, рефлексії, самопрезентації, що загалом сприяє творчому розвитку молодших школярів.

б. Визначено методичні аспекти Моделі, які описують критеріальний апарат, що складається з компонентів (когнітивний, емоційно-ціннісний, творчо-діяльнісний) і надають супровід поетапного запровадження системи освітніх заходів із творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва в очному і дистанційному форматах, які реалізуються на трьох етапах: початковому (підготовка вчителя до реалізації завдань розробленої Моделі), основному (реалізація Моделі в очному та дистанційному форматах, що сприяють творчому розвитку молодших школярів) і завершальному (висвітлення продуктів творчості, здійснення рефлексії щодо оцінки результатів художньої діяльності, аналіз творчих здобутків, систематизація й узагальнення набутого досвіду, презентація результатів упровадження Моделі творчого розвитку).

Таким чином, можна зробити висновок, що теоретичне дослідження спрямовано на ефективне розв'язання проблеми творчого розвитку молодших школярів засобами мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко Н. В. Педагогічна інтерпретація поняття художнього сприйняття дітей дошкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 3. С. 40-44.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. 137 с.
4. Виховання художніх цінностей учнів в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти : метод. посібн. / Комаровська О. А., Миропольська Н. Є., Ничкало С. А., Руденко І. В., за ред. О. А. Комаровської. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 179 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
6. Державний стандарт початкової освіти. Затв. пост. Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <http://surl.li/nqfs> (дата звернення 24.08.2023).
7. Демченко І. І., Пічкур М. О. Близнюк Т. О. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва: монографія. Київ : Оміда, 2009. 218 с.
8. Демченко І. І. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва : Дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2005. 275 с.
9. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. Київ : Академвидав, 2008. 431 с.
10. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
11. Естетика : підр. / Левчук Л. Т., Кучерюк Д. Ю., Панченко В. І.; за заг. ред. Л. Т. Левчук. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 520 с.

12. Кардашов В. М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва : навчальний посібник для студентів вищ.навч. закл. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2007. 296 с.
13. Качуровський М. О., Наумкіна О. А., Цикін В. О. Синергетика: нове мислення: навч. посібн. Суми: Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка. 2000. 127 с.
14. Клименко В. В. Психологія творчості: навч. посібн. для вузів. Київ : Центр навчальної літератури 2006. 480 с.
15. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів: Система літературних завдань. Київ : Шкільний світ, 2010. 120 с.
16. Кононко, О. Л. Плекаймо у дітей життєдайне самоставлення. *Дошкільне виховання*. 2002. № 2. С. 3-7.
17. Костюк Г. С. Вікова психологія. Київ : Рад. школа, 1976. 272 с.
18. Малицька О. В. Образотворче мистецтво з методикою навчання : навч.-мет. посіб. Бердянськ, 2016. 346 с.
19. Маловицька, Л. Звук і колір: феномен синестезії у творчому мисленні генія-митця. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: творче, критичне і практичне мислення* Житомир: Житомир. держ. центр наук.-технічної і економічної інформації. 2009. С. 55-58.
20. Масол Л. Нова українська школа : методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 1-2 класах на засадах компетентнісного підходу: навч.-метод. посібник. Київ : Генеза, 2019. 208 с.
21. Масол, Л. М. Теоретико-методологічні засади загальної мистецької освіти та поліхудожнього виховання: культурно-антропологічний підхід. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2009. № 30. С.180-188.
22. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття Київ : Український Центр духовної культури, 2001. 552 с.
23. Михайлова Л. М. Виховуємо красою: метод. посіб. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2014. 268 с.
24. Мовчан В. С. Естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : Знання, 2011. 527 с.

25. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості. *Обдарована дитина*. 2004. № 6. С. 2-10.
26. Моляко В. О. Психологічні проблеми творчої обдарованості. Київ : Знання, 1995. 52 с.
27. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Літера ЛТД, 2016. 40 с.
28. Психологічна енциклопедія / під ред. О. М. Степанова. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
29. Психологія творчості: навч. посібн. для студентів педагогічних ВНЗ. Одеса : Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. 2010. 182 с.
30. Родигіна, І. В. Компетентнісний підхід в освіті: філософський базис. *Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації*: матеріали методологічного семінару м. (Київ, 3 квітня 2014 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. С. 78-85.
31. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посібник. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
32. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.
33. Сарнавська, О. В. Інваріантність інтерпретації синестезії та її роль в естетичній чуттєвості. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Випуск 42, С. 145- 154.
34. Сисоєва, С. О. Основи педагогічної творчості: підр.. Київ: Міленіум, 2006. 128 с.
35. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Гол.ред.УРЕ АН УРСР, 1975. 775 с.
36. Сотська Г., Шмельова Т.А. Словник мистецьких термінів. Херсон: Видавництво «Стар», 2016. 52 с.
37. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Київ : Рад. шк., 1985. 557 с.
38. Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку. *Педагогічні науки*: Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014.

45 (106). 158 с.

39. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

40. Філософський словник / за ред. В.І.Шинкарука. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с

41. Чепіга С.Г. Спрямованість музичного виховання на формування морально-естетичних якостей особистості. *1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи*: зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22 травня 2014 р.). Київ: Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2014 С. 154-164.

42. Чирка В. В. Навчання мислетворчості – складова філософії освіти. *Шкільний світ*, 1998. №10, С. 35-39.

43. Школа науки: монографія / под ред. Д. Д. Зербино, А. В. Рибачук. Київ : Логос, 2016. 231 с.

44. Шульга Л. М. Концептуальні засади технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. № 66. С. 209-212.

45. Шульга Л.М. Сприйняття творів живопису дітьми дошкільного віку на основі діяльнісного підходу. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО №4(51) – 2022* URL: https://drive.google.com/file/d/144AIjCtIE_GiLtoPfwLa_ycW5gvc84se/view.

46. Jung C. G. *The Gnostic Jung : Including*. Hoboken: Taylor and Francis, 2013. С. 49.

47. Marks L. *The Unity of Senses: Interrelations of Modalities* . N.Y, 1978. 208 p.

48. Maslow A.H. *Motivation and Personality* / A.H. Maslow. New-York: Harper & Row, 1970. 369 p.

49. Payne T. R. S. L. *Rubinštejn and the philosophical foundations of Soviet psychology*. Dordrecht, 1969. 125 p.

50. Piaget, J. Judgment and reasoning in the child. London, UK: Routledge & Kegan Paul. 1928. 156 p.

51. Torrance E. The nature of creativity as manifest in its testing / Ellis Paul Torrance; R. Sternberg, T. Tardif (eds). The nature of creativity. 1988. P. 43-75.

ДОДАТКИ

Додаток А

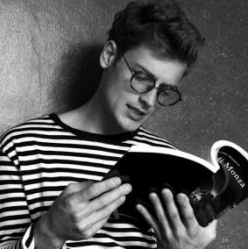

Діагностична картка візуального тесту

«Викресли зайве»

Мета: виявити рівень сформованості уявлення про види мистецтва та засоби їхньої виразності за когнітивним критерієм

Інструкція:

1. Уважно переглянути зображення і викреслити зайве серед видів мистецтва.

1	 <p>1</p>	 <p>2</p>	 <p>3</p>	 <p>4</p>
2	 <p>1</p>	 <p>2</p>	 <p>3</p>	 <p>4</p>
3	 <p>1</p>	 <p>2</p>	 <p>3</p>	 <p>4</p>

Оцінювання:

1. за правильну відповідь дитина отримує 10 балів (правильна відповідь

№2).

2. за правильну відповідь дитина отримує 10 балів (правильна відповідь

№3).

3. за правильну відповідь дитина отримує 10 балів (правильна відповідь

№4).

30 балів. Високий рівень показника уявлення про види мистецтва – молодший школяр вільно орієнтується в особливостях різних видів мистецтв, розуміє засоби їхньої виразності.

20 балів. Середній рівень показника уявлення про види мистецтва – молодший школяр має посередні уявлення про види мистецтва та їхні особливості, частково орієнтується в засобах виразності.

0-10 балів. Початковий рівень уявлення про види мистецтва – молодший школяр має обмежені уявлення про види мистецтва, слабо орієнтується в засобах виразності.

Додаток Б

Протокол

дослідження емоційної сфери дітей 6-7 років за методикою І. Демченко, М. Пічкур, Т. Близнюк

(Демченко І. І., Пічкур М. О. Близнюк Т. О. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва: Монографія. Київ: Оміда, 2009. 218 с.)

Клас _____

Учитель _____

Мета: виявлення емоційної реакції учнів під час сприйняття творів мистецтва

№	Прізвище, ім'я учня	Дата дослідження 1			Дата дослідження 2		
		Домінуюча емоційна реакція			Домінуюча емоційна реакція		
		Високий	Середній	Початковий	Високий	Середній	Початковий
<p>Результати 1-го дослідження: 1. Високий рівень емоційної реакції у сприйнятті творів мистецтва сформований у... школярів, що складає ... % від загальної кількості обстежених. 2. Середній рівень домінує в ... дітей, що складає ... % від загальної кількості обстежених. 3. Низький рівень виявлений в... учнів, що складає ... % від загальної кількості обстежених</p>					<p>Результати 2-го дослідження: 1. Високий рівень емоційної реакції у сприйнятті творів мистецтва сформований у... школярів, що складає ... % від загальної кількості обстежених. 2. Середній рівень домінує в ... дітей, що складає ... % від загальної кількості обстежених. 3. Низький рівень виявлений в... учнів, що складає ... % від загальної кількості обстежених.</p>		

Додаток В

Тест П. Торренса «Закінчи малюнок»

(модифікований для створення художнього образу)

Мета: визначення рівнів розвитку уяви, фантазії, здатності до самовираження засобами образотворчого мистецтва.

Клас _____ Дата проведення _____

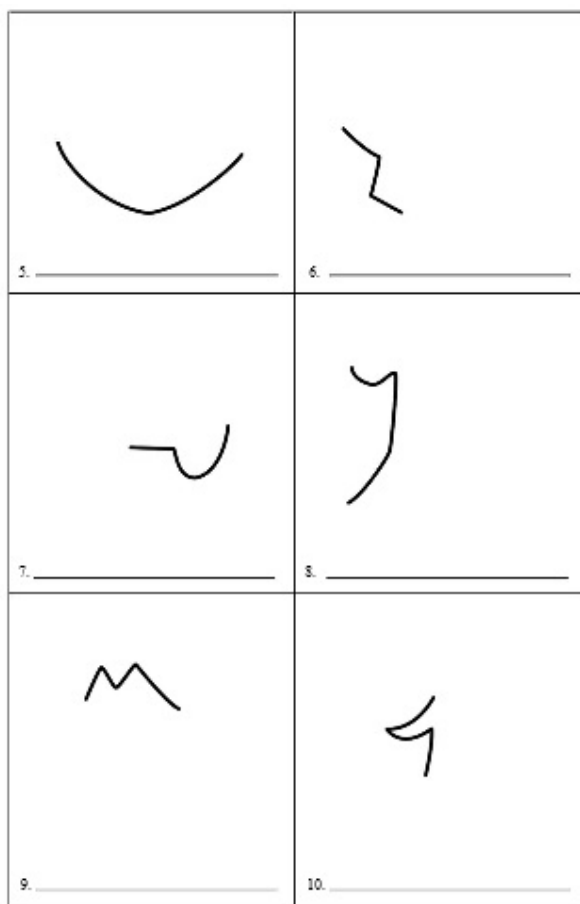
Час на виконання – 15 хвилин.

Тест модифіковано з метою дослідити рівень сформованості емоційно-ціннісного ставлення учнів до образотворчого мистецтва за діяльнісно-творчим критерієм. З цією метою дітям пропонується для дослідження обрати: художній матеріал (гуаш, акварель, олівці, фломастери, пастель, кольорові ручки); один із 10 варіантів (запропонованих П. Торренсом) площинної форми (на колі, на прямокутнику, на квадраті, на смужці) з незакінченим зображенням. Тест проводиться фронтально.

Завдання:

- домалюй незакінчену фігуру і перетвори її на художній образ;
- придумай цікаву назву для своєї роботи і презентуй її.

 1. _____	 2. _____
 3. _____	 4. _____

Рівень сформованості емоційно-ціннісного ставлення учнів до образотворчого мистецтва оцінюється за 30-бальною шкалою:

30 балів – високий рівень здатності учнів до самовираження засобами образотворчого мистецтва, учень (учениця) виявляє здатність до самостійного створення художніх образів, вияву фантазії, уяви, творчої активності.

20 балів – середній рівень здатності учнів до самовираження засобами образотворчого мистецтва, учень (учениця) виявляє здатність до створення художніх образів при частковому стимулюванні вчителя, динамічність уяви, фантазії, часткову активність у творчій діяльності.

10-0 балів – початковий рівень здатності молодших школярів до самовираження засобами образотворчого мистецтва, учень (учениця) виявляє здатність до створення художніх образів тільки за допомогою вчителя, слабо виявляючи при цьому уяву, фантазію, не виявляє активності у творчій діяльності.